

**บทเรียนการพัฒนานโยบายสาธารณะการจัดทำแผนลุ่มน้ำภาคประชาชน:
กรณีศึกษาลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง**

**Lesson on Public Policy Development for Public River Basin Plan:
A Case of Lower Shongkham River Basin**



โดย
ยรรยงค์ อินทร์ม่วง
दनัย กล่าวแล้ว
อรทัย แฝงจันดา

๒ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.)

คำนำ

การสังเคราะห์องค์ความรู้ บทเรียนการพัฒนานโยบายสาธารณะการจัดทำแผนลุ่มน้ำภาคประชาชน:กรณีศึกษาลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง คณะผู้ศึกษาได้รวบรวม ประวัติความเป็นมาของลุ่มน้ำ โครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำสงคราม นโยบายและแผนภาครัฐ กระบวนการในการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง โดยคณะผู้ศึกษาหวังเป็นอย่างยิ่งว่าขั้นตอน กระบวนการในการจัดทำแผนฯ จะเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนท้องถิ่นหรือลุ่มน้ำอื่นๆ สามารถนำไปเป็นแบบอย่างที่ดี เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนต่อไป

คณะผู้จัดทำ

มิถุนายน 2549

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (Executive Summary)

Lesson on Public Policy Development for Public River Basin Plan: A Case Study of lower Shongkham River Basin

เอกสารสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่อง บทเรียนการพัฒนานโยบายสาธารณะการจัดทำแผนลุ่มน้ำภาคประชาชน กรณีศึกษาลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เพื่อศึกษากระบวนการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคประชาชน (2) เพื่อศึกษาขั้นตอนกระบวนการแผนภาคประชาชนเข้าสู่แผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ซึ่งเป็นศึกษาการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน

จากผลการศึกษากระบวนการจัดทำแผนฯ กล่าวได้ว่า การจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ที่ดำเนินการมานี้ถือได้ว่าเป็นมิติใหม่ของการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรของประเทศที่ชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น โดยมี แนวคิดหลัก เป็นการจัดการทรัพยากรในระบบ "นิเวศวัฒนธรรม" ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เพื่อการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรเพื่อรักษาฐาน ทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงความหลากหลายของสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ต่อไป โดยชุมชนร่วมกันกำหนดข้อตกลงในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม อย่างสมดุลและยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์ระยะยาวเพื่อ (1).ติดตามตรวจสอบโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม ที่อาจมีผลกระทบต่อระบบนิเวศ และชุมชนท้องถิ่น (2).ค้นหาและพัฒนาความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำโดยรวมทั้งที่ดิน น้ำ ป่า ประมง และแร่ธาตุ (เกลือ ปลา นา ทาม) ตาม วัฒนธรรม จารีตประเพณี หรือข้อตกลงในแต่ละชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน (3).ชุมชนท้องถิ่นร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยความรู้ท้องถิ่น และพัฒนาการระบบการผลิตที่พอเพียงและเป็นมิตรต่อระบบนิเวศ โดยมีภาครัฐ องค์กรเอกชนให้การสนับสนุน (4).พัฒนาความรู้ท้องถิ่นสืบสานสู่ลูกหลานเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

โดยในกระบวนการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ที่ดำเนินการจากคามริเริ่มของชุมชน จึงเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน และเสนอแนวทางแก้ไขร่วมกัน โดยมีกระบวนการจัดทำแผนตามลำดับดังนี้

1)การเปิดเวทีระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นการเปิดเวทีชาวบ้านรวม 30 ชุมชน ใน 6 อำเภอ 3 จังหวัด เพื่อสำรวจปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนและแนวทางในการแก้ไขปัญหา

2)การสังเคราะห์ความคิดเห็นและกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยการเชิญผู้นำจาก 30 ชุมชน ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มครู องค์การท้องถิ่น จากชุมชนในพื้นที่และนักวิชาการในท้องถิ่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมเพื่อร่วมกันสังเคราะห์ปัญหา

3)การศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างเครือข่ายความร่วมมือ หลังจากได้แนวคิดอันเป็นวิสัยทัศน์ร่วมของชุมชนลุ่มน้ำสงครามแล้ว การศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำสงคราม เพื่อจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม โดยการจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน เกี่ยวกับเครือข่ายชุมชนกับการจัดการลุ่มน้ำภาคเหนือ จังหวัดพะเยา น่าน และเชียงราย

4)การจัดทำแผนปฏิบัติการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เพื่อให้เกิดชุมชนนาร่องในการจัดทำแผนปฏิบัติการการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม จึงมีการเลือกชุมชนจำนวน 9 ชุมชน ที่มีกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรมาแต่เดิมหรือกำลังมีความคิดริเริ่มจะทำกิจกรรมดังกล่าว ได้แก่ 1)ชุมชนนาร่องเพื่อการศึกษาภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทามชุมชนและป่าทามวัฒนธรรม 2)ชุมชนนาร่องเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำ

5)การพิจารณายกร่างแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นขั้นตอนที่เป็นการนำประสบการณ์ทำงานร่วมกันของชุมชนลุ่มน้ำสงครามมาวิเคราะห์และยกร่างแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม

6)การจัดเวทีสาธารณะนำเสนอแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นการนำเสนอแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ต่อสาธารณะ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อให้แผนฯ มีความสอดคล้องและเป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากที่สุด

จากผลการศึกษาขั้นตอนกระบวนการแผนภาคประชาชนเข้าสู่แผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ซึ่งจากแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำสงครามจะเห็นว่าการจัดทำแผนฯเป็นไปตาม วิสัยทัศน์ และวัตถุประสงค์การจัดทำแผนคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัด โดยการจัดทำแผนปฏิบัติการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ใช้หลักการพื้นที่-ภารกิจ-การมีส่วนร่วม (Area-Function-Participant:AFP) ดังนี้ (1) ยึดพื้นที่เป็นหลักในการจัดทำแผนปฏิบัติการ (2) กำหนดภารกิจโดยประสานโครงการ

กิจกรรมที่เหมาะสม เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ (3) เน้นการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน

โดยการจัดทำแผนฯลุ่มน้ำสงครามเป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ในการกระจายอำนาจให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นแผนที่เกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัด และจากกรอบแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน โดยสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 9 ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ จังหวัดสกลนคร โดยในส่วนกลยุทธ์เชิงพื้นที่ของแผนฯมีพื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม เป็นส่วนหนึ่งในกรอบแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ทำให้แผนของลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นแผนฯหนึ่งในการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสกลนคร เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต่อไป และในขั้นตอนการจัดทำแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสกลนคร ได้มีการเปลี่ยนกระบวนการการจัดทำแผนตามแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ตั้งแต่ขั้นตอนการระดมความคิดเห็นในระดับชุมชน เพื่อทราบถึงปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแผนฯของภาครัฐได้ให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น เพื่อร่วมหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไป

ข้อเสนอแนะการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคประชาชน

1.แผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นควรเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยครอบคลุมถึงประชาชนส่วนใหญ่ ประชาสังคม และองค์กรประชาชน นับเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นไปตามความต้องการและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ตลอดจนสอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่น

2.ส่งเสริมพัฒนากิจกรรมของชุมชนให้มากขึ้น และควรเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับปัญหาของท้องถิ่น โดยเป็นกิจกรรมที่มุ่งพัฒนาประชาชนหรือกลุ่มแกนนำในชุมชนทั้งในด้านความคิด การเรียนรู้ และประสบการณ์ อันจะนำมาซึ่งความเข้มแข็งและความยั่งยืนของกลุ่มองค์กรชุมชนต่อไป

3.ผู้นำในชุมชนให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง เพื่อประสานความร่วมมือของประชาชนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่อไป

4.ประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่างภายในพื้นที่กับหน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่น ภูมิภาค และส่วนกลาง โดยรวมทั้งกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่น โรงเรียน วัด กลุ่มสตรี เป็นต้น ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยน ศึกษาดูงานในพื้นที่ใกล้เคียงและต่างพื้นที่ เพื่อการเรียนรู้และขยาย แนวคิดในการพัฒนากลุ่มและชุมชนท้องถิ่นของตนต่อไป

5.ปลูกฝังและ/หรือถ่ายทอดแนวคิดให้กับกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ ในรูปแบบของการดำเนิน กิจกรรมร่วมกัน เพื่อสร้างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ และความร่วมมือเป็นหนึ่งเดียวในการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นของตน

6.ส่งเสริมภูมิปัญญา วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีอยู่ดั้งเดิมให้คงอยู่ต่อไป และถ่ายทอดภูมิ ปัญญาของท้องถิ่นให้ถึงรุ่นลูก หลาน เพื่อไม่ให้สูญสิ้นไป

7.ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างเต็มศักยภาพ ทั้งด้านบุคลากร ประเพณี และ วัฒนธรรม ในการรวมจิตใจ ผนึกกำลังความสามัคคีของกลุ่มชุมชนเพื่อการพัฒนา ดูแล รักษา และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

8.ชุมชนในท้องถิ่นให้ความสำคัญกับการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เพื่อ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรยั่งยืนตลอดไป ถึงรุ่นลูก หลาน อย่างไม่มีหมดสิ้นไป

บทที่ 1

นิเวศวิทยาและพัฒนากการเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนลุ่มน้ำสงคราม



1.1 ประวัติชุมชนลุ่มน้ำสงคราม

ความเป็นมาของชื่อแม่น้ำสงครามตามประวัติโบราณเก่ามีเรื่องเล่าว่า “พระนางสุมณฑา ราชธิดาของพระยาขอมอยู่เมืองปัญจานคร (เป็งจานคร) เป็นเมืองทางจำปาสัก สุวรรณเขต ได้ถูก พระราหูเข้า พระเสวแทรก เลยร้อนที่อยู่ ร้อนเนื้อ ร้อนตัวอยู่ไม่เป็นปรกติสุข จึงได้ขอลาพ่อมาเดิน ป่า พร้อมสนม กำนันประมาณ 500 – 600 ชีวิต กุมภัณฑ์ยักษ์ออกไปหาอาหารในป่า จึงได้มาเห็น เข้า ได้พบสนม กำนัน กำลังหลับอยู่ก็คิดว่าจะจับเอามาทำเป็นอาหาร แต่ได้แลเห็นนางสุมณฑา เข้าจึงถูกใจอยากเอามาเป็นเมีย จึงได้สะกดมนต์ให้ข้าราชการบริพารทั้งหลายหลับไปให้หมด แล้วอุ้ม เอานางสุมณฑาไป และได้เอามาซุกซ่อนไว้ในถ้ำภูผาหัก สนมกำนันตื่นขึ้นมาไม่พบนางสุมณฑาจึง ได้กลับเมืองไปบอกพระยาขอม พระยาขอมจึงได้ส่งพระสังข์ทอง พระสินไชย พระสีโห มาติดตาม เอาอาวกลับไปได้ ทั้งสามพระองค์จึงได้ออกเสด็จตามหา และได้มาหยุดอยู่ในภูผาลม (ยอดภูถูก หนึ่งอยู่บนภูผาเหล็ก) มองจากยอดเขาลงมาจึงเป็นเป็นพระยายักษ์ จึงได้ระดมยิงธนูอาคมจนหน้า ผาพังลงมาเป็นท่อน ๆ (ผาหัก) ยักษ์ตื่นมาก็ทำการต่อสู้กัน ต่อสู้อยู่นานไม่มีใครแพ้ ใครชนะ วังขึ้น – ลงระหว่างภูผาลมกับภูผาหักจนเกิดเป็นร่องน้ำขึ้น จึงเกิดเป็นต้นน้ำสงครามขึ้น”

1.2 ลักษณะภูมินิเวศลุ่มน้ำสงคราม

1.2.1. ภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำสงคราม

ลุ่มน้ำสงครามเป็นส่วนหนึ่งของแอ่งสกลนคร ซึ่งมีเทือกเขาภูพานเป็นขอบด้านสันเขา อยู่ทางด้านทิศใต้ของลุ่มน้ำ เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ พื้นที่รับน้ำฝนประมาณ 12,637 ตาราง กิโลเมตร (เกือบ ๘ ล้านไร่) ในเขตจังหวัดอุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนม และค่อนข้างไป ทางตะวันออกเฉียงใต้อยู่ติดกับลุ่มน้ำก่ำ - หนองหาน ด้านตะวันตกอยู่ติดกับลุ่มน้ำห้วยหลวง ทางด้านทิศเหนือติดกับพื้นที่ของลุ่มน้ำสาขาเล็กๆ ของแม่น้ำโขง ส่วนทางด้านตะวันออกอยู่ติดกับ พื้นที่ลุ่มน้ำทวยซึ่งเป็นลำน้ำสาขาขนาดเล็กของแม่น้ำโขงอีกอันหนึ่ง ปริมาณฝนที่ตกในลุ่มน้ำ สงครามโดยเฉลี่ยประมาณ 1,800 มิลลิเมตร โดยจะมีค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 1,300 มิลลิเมตร. ทางด้าน ตะวันตกเฉียงใต้ของลุ่มน้ำและมีค่าเฉลี่ยสูงขึ้นจนถึงประมาณกว่า 2,700 มิลลิเมตร. ทางด้าน ตะวันออกเฉียงเหนือของลุ่มน้ำซึ่งติดกับแม่น้ำโขง

แม่น้ำสงครามยาวประมาณ 420 กว่า กิโลเมตร. เกิดจากการรวมตัวของลำธาร มากมายในเขตภูผาเหล็ก ผาแดงก่อ ผาน้ำโจก ภูผาหัก ภู่อังศอ ฯลฯ ในเขตเทือกเขาภูพาน ซึ่งภูเขา

เหล่านี้มีความสูงไม่มากนัก เช่นภูผาเหล็กสูง 622 เมตร ภูผาหักสูง 471 เมตร ลำห้วยสงครามคือ ลำห้วยที่ใหญ่ที่สุดในเขตต้นน้ำโดยมีต้นกำเนิดอยู่ที่ผาหล่ม (ผาลม) โดยจะมีน้ำไหลตลอดลำห้วย ตั้งต้นกำเนิดที่ผาหล่มในฤดูฝน ส่วนในฤดูแล้งจะไม่มีน้ำเลย แต่น้ำจะไปไหลอยู่ที่บ้านคำบอน ตำบลคำเลาะ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งจะเป็นตาน้ำ เป็นบ่อไม่แห้ง ตลอดปีเรียกว่า “ยอดสงคราม”

ลำห้วยอื่นๆ ในเขตต้นน้ำเช่น ห้วยคำบักเกียง ห้วยคำเมย ห้วยคำแคน ห้วยหาด ห้วย หินเลื่อม ห้วยสร้างหินและห้วยซุกหมี่ ห้วยตาโตนจากภูผาหัก ฯลฯ ซึ่งเกือบทุกสายก็มีลักษณะ คล้ายๆ กันกับห้วยสงครามกล่าวคือในฤดูแล้งก็แทบจะไม่มีน้ำเลย และจะมีน้ำไหลตลอดในช่วง ฤดูฝน โดยทุกลำห้วยในเขตต้นน้ำดังกล่าวจะมีการกั้นน้ำเพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการทำนาในฤดู ฝนเป็นสำคัญมาตั้งแต่อดีต โดยจะเป็นการทอดน้ำง่ายๆ โดยทำคันดิน คันหินเพื่อยกน้ำเข้านา โดย จะจัดอยู่เพียงแค่ว่าสำหรับคนที่มีการทำนาอยู่ริมห้วย 5 – 6 เจ้า ซึ่งปัจจุบันก็ยังทำกันอยู่บ้าง และใน ปัจจุบันก็มีอ่างเก็บน้ำห้วยหาด และฝายน้ำล้นที่ห้วยคำเมย ห้วยหาด ห้วยสงคราม เป็นต้น

เขตต้นน้ำ นอกจากลำห้วยในเขตต้นน้ำที่มีกำเนิดจากเทือกเขาแล้ว ก็ยังมีลำห้วย ลำธารอีกหลายสายที่มีต้นกำเนิดจากเขตป่าที่ราบสูงอีกหลายสายในพื้นที่ อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร อำเภอไชยวาน อำเภอหนองหาน และอำเภอทุ่งฝน จังหวัดอุดรธานี ไหลลงลำน้ำ สงครามซึ่งมีความกว้างของตัวน้ำน้อยกว่าตัวลำน้ำในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง โดยลำน้ำจะ ไหลจากใต้ขึ้นไปทางเหนือ ผ่านอำเภอหนองหาน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร แล้วหักลงไปทางตะวันออกเฉียงใต้ผ่านพื้นที่ อำเภอโซ่พิสัย อำเภอพรเจริญ อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย อำเภอคำตากล้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร อำเภอนา ทม จังหวัดนครพนม วกลงเขต อำเภอศรีสงคราม อำเภอท่าอุเทน ไปลงแม่น้ำโขงที่บ้านไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และมีลำน้ำสาขาที่สำคัญหลายสาย ฝั่งซ้ายมีห้วยคอง น้ำอี-ตัน น้ำเกิดจากภูทอก ภูสิงห์ ภูวัว ถัดมาเป็นน้ำเมา-ต้นน้ำเกิดจากบึงโขงหลง และห้วยอ้วนส่วนฝั่งขวา มีห้วยซาง ห้วยโนด น้ำยามซึ่งมีต้นกำเนิดที่ อำเภอสองดาว ต้นกำเนิดเดียวกับแม่น้ำสงคราม แต่ คนละสันปันน้ำโดยลำน้ำยามไหลมาทางหุบเขาในเขตอำเภอวาริชภูมิ อำเภอสว่างแดนดิน และ ผ่านทางทิศใต้ของ อำเภอวานรนิวาส อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร แล้วไหลออกแม่น้ำ สงครามที่บ้านปากยาม อำเภอศรีสงคราม ลำน้ำคูนซึ่งเป็นลำน้ำสาขาที่ใหญ่ที่สุดของแม่น้ำ สงคราม มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพานเช่นกัน และมีลำห้วยปลาหางซึ่งไหลมาบรรจบทาง ตอนบนทำให้ลำน้ำคูนมีความกว้างขึ้น

1.2.2 ระบบนิเวศน์และการเปลี่ยนแปลง

1) พื้นที่ราบน้ำท่วมถึง

สภาพภูมิอากาศโดยทั่วไปของกลุ่มน้ำสงคราม และลุ่มน้ำกำ เป็นลักษณะภูมิอากาศแบบบริเวณกึ่งเส้นศูนย์สูตร ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้เกิดฤดูฝนตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม และนอกจากนี้บริเวณของกลุ่มน้ำที่ติดกับแม่น้ำโขงยังได้รับอิทธิพลจากพายุดีเปรสชันจากทะเลจีนใต้ และมหาสมุทรแปซิฟิก ในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนตุลาคม ซึ่งจะพัดผ่านเข้ามาเป็นครั้งคราว จึงทำให้มีฝนตกมากขึ้น และแผ่เป็นบริเวณกว้าง ซึ่งนับเป็นบริเวณหนึ่งที่มีฝนตกชุกมากของชาวบ้าน

แม่น้ำสงครามตอนบนพื้นที่ส่วนใหญ่มีความลาดเอียงเข้าสู่ที่ราบชายฝั่งแม่น้ำโขง จึงทำให้กระแสน้ำไหลผ่านได้สะดวก และตั้งแต่ช่วงที่ลำน้ำเปลี่ยนทิศทางการไหลในแนวเหนือใต้มา จากต้นน้ำ เป็นการไหลลงแม่น้ำโขงในแนวตะวันออกเฉียงใต้นั้น ซึ่งเป็นช่วงที่แม่น้ำสงครามไหลคดเคี้ยวมาก คือระยะทางประมาณ 210 กิโลเมตร จะมีค่าความลาดเทของท้องน้ำต่ำมากโดยจะลาดเท 1 เมตร เป็นระยะทางถึง 25 กิโลเมตร จึงทำให้การไหลของน้ำเป็นไปได้ช้ามาก ลักษณะสัณฐานแบบนี้จะกักน้ำท่วมไม่ได้ ต้องท่วมทุกปีและระบายช้า โดยมีพื้นที่น้ำท่วมประมาณกว่า 500,000 ไร่ เกือบทุกปี (ระบบนิเวศน้ำสงครามมีลักษณะคล้ายกับทะเลสาบเขมรซึ่งในฤดูฝนจะมีพื้นที่น้ำท่วมประมาณ 8 ล้านไร่ ขณะที่ฤดูแล้งมีพื้นที่น้ำเพียง 1.5 ล้านไร่) พื้นที่น้ำท่วมจะครอบคลุมอาณาเขตตั้งแต่บริเวณบ้านนาเพียง บ้านตาลปากน้ำขึ้นไปถึงบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง - บนบางส่วน

บริเวณที่เป็นเขตน้ำท่วมผืนใหญ่คือพื้นที่ราบลุ่มต่ำตามแนวลำน้ำ และลำน้ำสาขา ช่วงปากซาง ปากน้ำฮู้ ปากสาบ ปากซิง ปากน้ำเมา ปากห้วยฮ้วน ปากอุ้น ปากยาม เป็นแอ่งลุ่มต่ำที่กว้างใหญ่มากมีความกว้างวัดจากแนวลำน้ำประมาณ 1,000 - 3,000 เมตร

นอกจากนี้ ระดับน้ำในแม่น้ำโขงที่ไหลย้อนเข้ามาในแม่น้ำสงครามเป็นระยะทางกว่า 170 กิโลเมตร ในหน้าฝนนั้น มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อสภาวะน้ำท่วมในลุ่มน้ำสงคราม และในฤดูน้ำหลากแม่น้ำกับพื้นที่ลุ่มต่ำตามแนวลำน้ำสงครามและลำน้ำสาขาจะเชื่อมต่อถึงกันหมด โดยมีปากสาย กุด ร่องน้ำ ที่ราบลาดเทริมตลิ่งน้ำ – บริเวณระดับตลิ่งของแม่น้ำบางช่วงที่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำท่วมเป็นตัวเชื่อมต่อ จึงทำให้น้ำไหลเอ่อท่วมบริเวณที่ราบสองฝั่งลำน้ำ ซึ่งน้ำจะเข้ามาทางนี้ในปริมาณมหาศาลเชื่อมต่อเป็นระบบเดียวกันหมด นับว่าเป็น “ฤดูกาลแห่งการผลิตที่สำคัญมากของกลุ่มน้ำสงคราม เราเรียกลักษณะของระบบนิเวศนี้ว่า ที่ราบน้ำท่วมถึง (flood plain) ซึ่งมีชนิดพันธุ์ไม้เฉพาะถิ่นที่เรียกกันในภาษาท้องถิ่นอีสานว่า “ป่าบุงป่าทาม” ป่าชนิดนี้เป็นส่วนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของชาวประมงในลุ่มแม่น้ำสงคราม

2) ป่าบุงป่าทาม

พื้นที่ราบน้ำท่วมถึงที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก (น้ำแก่ง) ซึ่งมีระยะเวลาหนึ่งเป็นแรมเดือนหรือ 3 – 4 เดือน นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบนิเวศโดยรวมของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างในฐานะเป็นแหล่งหาอยู่หากินหรือฐานยังชีพอันสำคัญได้แก่ พืชผักธรรมชาติ ไม้ใช้สอย ไม้ฟืน ที่เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ที่ได้หล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของคนกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมาช้านาน

ป่าทามจะเริ่มปรากฏไปเรื่อยๆ ตั้งแต่ช่วงที่ไหลจากทิศใต้ไปทิศเหนือในเขตอำเภอบ้านดุง และจะเห็นหนาแน่นตรงช่วงอำเภอโซ่พิสัยบ้านท่าหลี่ บ้านท่าสวาท บ้านห้วยสงคราม บ้านนาข่า ปากห้วยคอง-บ้านท่าศรีชมชื่นและจะหักลงไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งจะมีป่าทามปรากฏไปเรื่อยๆ และจะเริ่มหนาแน่นจากบริเวณบ้านท่ากอนลงไป พื้นที่สำคัญๆ คือ บริเวณสบแม่ น้ำ – ปากห้วยซาง ปากน้ำฮี้ ปากสาบ ปากซิง ปากน้ำเมา ปากน้ำยาม และปากน้ำอุ้น และลึกเข้าไปตามลำน้ำสาขาต่างๆ คือป่าทามน้ำอุ้น ป่าทามน้ำยาม ป่าทามน้ำเมา และปรากฏเรื่อยๆ เป็นหย่อมๆ จนปากแม่น้ำสงครามไหลลงแม่น้ำโขง

การสืบร่องรอยในอดีตจะพบว่าขอบเขตของป่าบุงป่าทามกลุ่มน้ำสงครามนั้นกว้างใหญ่มาก ป่าทามผืนใหญ่ๆ จะมีความต่อเนื่องกันโดยแนวไม้พุ่มริมตลิ่ง โดยจะมีที่ดอน ที่โนนทาม ที่เป็นป่าโคก ป่าดิบแล้ง (ซึ่งมีความเหมาะสมในการตั้งเป็นชุมชนของคนรุ่นปัจจุบัน) ขึ้นสลับกันไป แต่ขอบเขตของป่าบุงป่าทามที่พบเห็นในปัจจุบันมีประมาณ 80,000 ไร่ หรือมากกว่านั้น นอกจากนั้นเป็นร่องรอยเก่าของป่าบุงป่าทามที่ปัจจุบันมีการใช้พื้นที่ทำการเกษตรหนาแน่นมาก เช่นนาข้าว แปลงมะเขือเทศ รวมทั้งพืชเศรษฐกิจเช่นยูคาลิปตัส และอื่น ๆ

ปัจจุบันจะเป็นป่าทามที่ฟื้นฟูสภาพ เพราะผ่านการใช้ประโยชน์มาหลายชั่วอายุคน และได้ผ่านการทำลายมาแล้วทั้งสัมปทานไม้ และสัมปทานเผ่าถ่านซึ่งจะเห็นซากเตาเผ่าถ่านเยอะแยะมาก ไม้ยืนต้น ไม้เนื้อแข็งรุ่นปัจจุบันยังเป็นไม้รุ่นลำต้นเล็กเช่นกะลัน ชี แห่ หว่า แสง เปื่อย เป็นต้น บริเวณตามริมฝั่งน้ำ และบริเวณที่เป็นที่ต่ำของทามจะพบไม้ยืนต้นลำต้นไม่ใหญ่ สลับกับไม้พุ่มและไผ่กะชะยืนเบียดกันจนรกไปหมด โดยเฉพาะไผ่กะชะซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในปัจจุบันของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านจะหาหน่อไม้ไว้กินและขายแทบทั้งปีจะเป็นพืชเด่นของทามน้ำสงครามในปัจจุบัน ป่าทามที่พอจะเป็นป่าทามดั้งเดิมจะสามารรถเห็นได้แถวบริเวณบ้านท่ากอนมีอยู่ประมาณ 20 ไร่ และยังมีที่อื่น ๆ อีกบ้างแต่ยังไม่มีข้อมูลชัดเจน

ในปัจจุบันมีการเข้าไปใช้ประโยชน์มากขึ้น และถี่ขึ้นกว่าในอดีตจากชุมชน ผู้คนที่เข้าไปหากินในป่าทามส่วนใหญ่คือการหากปลา หาหน่อไม้ หาเห็ด หาพืชผัก ไม้ใช้สอย ไม้ฟืน เกี้ยวหญ้า หาของป่า ที่เลี้ยงวัวควาย และเข้าไปทำนา และปลูกพืชผักในฤดูแล้ง เพื่อทดแทนข้าวนาปีที่สูญเสียเนื่องจากน้ำท่วม และอื่น ๆ

ระบบนิเวศย่อยป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

ได้มีการจำแนกระบบนิเวศย่อยของป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างออกเป็น 28 ระบบ และจัดเป็นกลุ่มตามระดับความสูงต่ำของพื้นที่ได้ 4 กลุ่ม มีรายละเอียดดังนี้

1)ระบบนิเวศที่สูงหรือที่ดอน

ระบบนิเวศกลุ่มนี้มีพื้นที่ค่อนข้างสูง ในฤดูน้ำท่วมไม่ถึง มีจำนวน 6 ระบบนิเวศย่อย ดังนี้

ดง เป็นพื้นที่สูงที่เป็นป่า มีบริเวณกว้าง และสูงกว่าระบบนิเวศย่อยอื่นดงในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีพันธุ์ไม้นานาชนิดรวมถึงพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์หลายชนิด เช่น นก กระรอก กระแต ไก่ป่า กระต่าย หมาจิ้งจอก เป็นต้น ฤดูแล้งป่าค่อนข้างจะโปร่ง ฤดูฝนจะรกทึบ มีความชื้นสูง ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บของป่า สมุนไพร และเลี้ยงสัตว์ตลอดทั้งปี โดยชาวบ้านบ้านเชื่อว่าผีอยู่ในดง ใครจะเข้าไปทำกิจกรรมในดงจึงต้องมีการบอกกล่าวก่อน

โคก เป็นพื้นที่สูงมีพื้นที่ไม่กว้าง เป็นดินผสมหินลูกรัง ผิวดินไม่สม่ำเสมอฤดูแล้ง ผิวดินค่อนข้างจะแห้ง มีป่าผลัดใบ ป่าเต็งรัง ไม้พุ่มขนาดเล็ก เช่น กะเม็ง กล้วยน้อย และหญ้าขึ้นปกคลุม โดยชาวบ้านบ้านใช้พื้นที่โคกเป็นที่เลี้ยงสัตว์และเก็บของป่า ในฤดูฝนจะมีเห็ดหลายชนิดให้เก็บ บางส่วนสามารถทำนาโดยอาศัยน้ำฝนได้

ดอน เป็นที่ราบสลับกับเนินดิน อยู่ในระดับเดียวกับโพน มีพันธุ์ไม้ขึ้นทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กสลับกันไป สัตว์ที่พบได้แก่ กระรอก กระแต แลง ตะกวด ลิง ชะนี ไก่ป่า นก หงู ส่วนมากชาวบ้านจัดให้ป่าดอนเป็นดอนปู่ตา ดอนป่าช้า ดอนทำเลเลี้ยงสัตว์หรือในปัจจุบันเรียกว่า “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร เช่น เห็ด แมลง ผัก มัน รวมไปถึงสมุนไพรและไม้พื้นที่สำคัญของชาวบ้าน โดยชาวบ้านจะเลือกดอนเป็นที่ตั้งชุมชนเนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์และสูงกว่าระดับน้ำท่วม

ชาวบ้านแบ่งดอนออกเป็น 2 ประเภท คือ

1)ดอนสูง เป็นดอนที่มีป่าไม้เยอะและเป็นไม้ใหญ่ พันธุ์ไม้ที่พบได้แก่ ยาง ประดู่ แคน ชาด ชาวบ้านบ้านจะจัดให้ดอนสูงเป็นดอนปู่ตา เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องมีพิธีเลี้ยงประจำปี 2 ครั้ง ในเดือน 3 เรียกว่า เลี้ยงขึ้น เป็นการเลี้ยงเมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว และในเดือน 6 เรียกว่า เลี้ยงลง เป็นการเลี้ยงก่อนการปักดำ และยังเป็นที่ บ๊ะ หรือบนบาน หรือเสี่ยงทายต่าง ๆ ตามโอกาส สถานการณ์ และความเชื่อของคนใจชุมชน

2)ดอนลุ่ม เป็นดอนที่มีต้นไม้ขนาดเล็ก มีต้นไม้เล็ก อยู่ในระดับต่ำกว่าดอนสูง ชาวบ้านบ้านจะใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์

โนน เป็นพื้นที่สูงเท่า ๆ กับดง พรรณพืชที่ขึ้นเป็นป่าผลัดใบ ไม้ยืนต้นจำพวกไม้ชาด ไม้แดง และไม้อื่น ๆ เช่น ไม้กะชะ หลิ่ง หมากเฒ่า ต้นขี้เหล็ก เปื่อย หนามคอม หญ้าแฝก ฯลฯ

สัตว์ที่พบตามโพนเป็นพวกหนู นก ค้างคาว กะปอม จิ้งหรีด ู หนู ตั๊กแตน เป็นต้น ช่วงฤดูน้ำหลาก จะเป็นที่อยู่อาศัยที่สำคัญของสัตว์ต่าง ๆ ที่อพยพขึ้นมาจากบริเวณน้ำท่วม โดยชาวบ้านบ้านจะใช้ โพนเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เก็บฟืนเผาถ่าน ล่าสัตว์ เก็บผัก เห็ดในบางพื้นที่จะมีการทำนาทำไร่ รวมทั้งเป็นที่ตั้งหมู่บ้าน

โพน เป็นดินที่เกิดจากจอมปลวกที่มีขนาดใหญ่ มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันตามแต่ละพื้นที่ หรือเรียกตามต้นไม้ที่ขึ้นอยู่กับโพน เช่น โพนหนองทาม โพนหนองหญ้ามา ฯลฯ โพนมีพื้นที่ ตั้งแต่ครึ่งงานถึง 5 ไร่ ชาวบ้านบ้านใช้เป็นที่ยังเลี้ยงสัตว์ตลอดทั้งปี ในช่วงฤดูฝนเป็นที่อาศัยของ ไล่เดือน สัตว์ต่าง ๆ เช่น หนู ู ฯลฯ

คุย เป็นพื้นที่ต่ำกว่าโพน คุยจุยภูมิ น้ำสงคราม น้ำจะท่วมถึงเฉพาะที่มีน้ำหลาก มาก มีพื้นที่กว้างไม่เกิน 50 เมตร ความยาวไม่จำกัด จะมองเห็นเป็นคันขนาดใหญ่ พื้นที่ขึ้น ส่วนมากเป็นหญ้า และเครือไม้

บ๊ะ เป็นพื้นที่ที่มีความลาดเอียง อยู่ระหว่างโคกกับท่ง เป็นบริเวณที่มีต้นไม้ขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง เป็นป่าไม้ผลัดใบหรือป่าผสมระหว่างป่าโคกกับป่าท่ง มีต้นไม้พวกไม้ชาด ไม้ชะเม็ก หนามแท่ง พอก โดยชาวบ้านใช้ประโยชน์จากบ๊ะเป็นที่ยังเลี้ยงตลอดทั้งปี เก็บเห็ด ขุดมัน ในช่วงต้นฝน

2)ระบบนิเวศที่ราบ

ระบบนิเวศที่ราบมีระดับความสูงน้อยกว่าระบบนิเวศที่สูง ระบบนิเวศกลุ่มนี้ บางส่วนน้ำจะท่วมเฉพาะฤดูน้ำหลากมากๆ เท่านั้น มีระบบนิเวศย่อย 6 ระบบด้วยกัน มี รายละเอียดดังนี้

ส่อม เป็นบริเวณยอดของห้วยอยู่ระหว่างห้วยกับชำ เป็นร่องน้ำคล้ายกับช่อง แต่มีขนาดเล็ก จะมีน้ำไหลในช่วงน้ำหลากเท่านั้น ในช่วงหน้าแล้งน้ำจะแห้งเป็นร่องน้ำ มีป่าไม้ ขึ้นล้อมรอบ บางที่มีน้ำซับสามารถใช้ทำนาปรังและปลูกผัก บริเวณส่อมจะเกิดเหาที่ชาวบ้าน บ้านนำมาปรุงเป็นอาหารได้

คำ เป็นแอ่งน้ำขนาดเล็กคล้ายกับชำ มีน้ำซับ แต่ในฤดูแล้งน้ำในคำจะมี โอกาสแห้ง จะพบคำในบริเวณรอยต่อระหว่างที่ลุ่มกับที่โนน หรือบริเวณยอดส่อมหรือบริเวณ ด้านล่างส่อม น้ำจะท่วมเมื่อน้ำมาก บริเวณคำจะพบพืชจำพวกเฟิร์น ผักกูด ผักหนาม และตะไคร้ น้ำ จึงเหมาะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์หลายๆ ชนิด เช่น เอียน กบ เขียด ู หนู ปลิง ไล่เดือน โดยคำ จะเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านบ้านตลอดทั้งปี

ชำ เป็นแอ่งขนาดเล็กเกือบเป็นช่อง พื้นที่ไม่กว้างมากนัก ดินบริเวณชำเป็นดิน เลนเล็ก มีน้ำซับไหลตลอดเวลา มักจะพบชำบริเวณรอยต่อระหว่างส่อมกับส่อม ริมทุ่งที่มีความลาด

ชั้นต่อกับทาม หรือริมบึงที่เชื่อมกับทาม พืชที่ขึ้น ได้แก่ พืชจำพวกหญ้า ผักชีบ่อ จึงเป็นที่อยู่อาศัยของปลา เหยื่อ การใช้ประโยชน์จากซำก็จะเป็นในลักษณะเดียวกับคำ

ลำ เป็นบ่อน้ำเล็กๆ ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งน้ำดื่ม ส่วนมากจะพบตามโคนต้นไม้ เพราะตามโคนต้นจะมีรากไม้เป็นตัวดูดซับน้ำไว้มี 2 ประเภท คือ

1) ลำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ พบได้ตามริมห้วย ริมหนอง ในทามเกิดจากกระแสน้ำกัดเซาะหรือสัตว์ต่างๆ ไปซุด ทำให้เป็นหลุมไม่ลึก มีน้ำขังตลอดปี บางหลุมมีน้ำขังเฉพาะฤดูฝน มีทางน้ำไหลออก น้ำจะเย็นและใสตลอด ชาวบ้านมักจะแบ่งหรือทำความสะอาดใหม่โดยขุดลงอีกให้น้ำขังถึงช่วงฤดูแล้ง

2) ลำที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นลำที่ชาวบ้านขุดจนกระทั่งพบน้ำใต้ดิน ความลึกจะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ คือ พื้นที่โนน โคก ดง บึง มีความลึกมากในทาม บึง ริมน้ำ สงคราม ริมห้วย ริมหนอง ริมฮ่อง จะตื้น

ท่งหรือทุ่งนา เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีทั้งน้ำท่วมถึงและไม่ถึง พรรณพืชที่พบเป็นไม้ยืนต้นจำพวกไม้ซาด ไม้แดง ต้นท่ม ไม้ หูลิง ต้นเสี้ยว กะโดน หญ้าแฝก หญ้าปล้อง ผือ หว่า หัวลิง เบ็น เสียวบก แสง ท่ม หนามฮ้าง ส้มกบ เหมือดกุ่ม เสียวน้ำ เครือขี้นาก หมากแซว โดยท่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่างๆ เช่น จิ้งหรีด กะปอม หนู ด้สื้อ นกกระยาง นกเอี้ยง นกเขา นกแซว นกไก่อนา นกเป็ด และแมลงต่างๆ ส่วนในช่วงน้ำหลากบริเวณน้ำท่วมถึงจะมีกุ่ม หอย ปู ปลา กบ เขียด เหยื่อ ขึ้นไปหาอาหารและวางไข่ ในฤดูแล้งชาวบ้านบ้านใช้ท่งเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์

โสก เป็นที่น้ำโตนจากที่สูง ทำให้เป็นหลุมลึก ความลึกขึ้นอยู่กับแรงของน้ำที่ตกลงมากกระทบกับดินข้างล่าง โสกเป็นเส้นทางขึ้นลงตามริมน้ำสงครามในช่วงฤดูแล้งและเป็นทางระบายน้ำลงสู่แม่น้ำช่วงน้ำหลาก

3)ระบบนิเวศที่ราบริมน้ำหรือระบบนิเวศที่ลุ่ม

ระบบนิเวศย่อยกลุ่มนี้เป็นพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันระหว่างฤดูแล้งกับฤดูฝน กล่าวคือ ในฤดูฝนพื้นที่จะถูกน้ำท่วมทั้งหมดเป็นผืนน้ำใหญ่ ส่วนใหญ่ฤดูแล้งน้ำจะแห้งหมดเห็นดินแห้งแตกและเป็นดินทราย จะมีน้ำขังอยู่บ้างในพื้นที่ที่เป็นแอ่ง ระบบนิเวศประเภทนี้มีจำนวน 11 ระบบ มีรายละเอียดดังนี้

หนอง เป็นแหล่งน้ำกระจายอยู่ในป่าทามมีทั้งขนาดตั้งแต่ 2 งานขึ้นไป ถึง 30 – 40 ไร่ ความลึกของหนองขึ้นอยู่กับพื้นที่ ในฤดูฝน หนองในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามจะมีน้ำเอ่อท่วมเป็นผืนน้ำเดียวกับลำน้ำสงครามและพื้นที่ทามที่ถูกน้ำท่วม จะมีปลาที่ขึ้นมาจากแม่น้ำโขงเข้าไปหาที่วางไข่และหาอาหาร ตามหนองจะมีเขียดเกลือก ดังนั้นหนองจึงเป็นแหล่งแร่อาตุที่สำคัญของปลาโดยเฉพาะปลาบึกที่ขึ้นไปกินเขียดเกลือกในฤดูน้ำหลาก พรรณพืชขึ้นตามริมหนอง ได้แก่ ไม้กะ

ชะ ต้นหูลิง หมากเฒ่า ต้นขี้เหล็ก เปลือย หนามคอม หว่าจ้อย ต้นกระเบา เครือเบน ต้นท่ม ต้นแห้ และเห็นจึงเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตจำพวกกุ้ง หอย ปู ปลา เต่า นก หนู เป็นต้น โดยช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านบ้านจะใช้พื้นที่หนองทำการเกษตร เลี้ยงวัว ควาย หนองที่น้ำไม่แห้งชาวบ้านบ้านจะหาปลาตลอดทั้งปี

ห้วย คือ ร่องทางน้ำที่ไหลออกจากหนอง เชื่อมระหว่างหนองกับหนอง หนอง กับกุด หนองกับลำน้ำสงคราม มีความยาวตั้งแต่ 1-3 กิโลเมตรขึ้นไป มีทั้งห้วยที่มีขนาดเล็กและขนาดใหญ่ กระจายอยู่ทั่วไปในทาม ในช่วงฤดูแล้งน้ำในห้วยส่วนใหญ่จะแห้งส่วนที่ยังคงมีน้ำขังอยู่มักจะเป็นห้วยที่มีขนาดใหญ่และลึก ตามริมห้วยมีพรรณพืช เช่น ไม้กะชะ จอก แหน สนม ต้นทม หูลิง กระโดนน้ำ ผักขึ้นาค ผักบ่อ ผักขี้ปลา ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์พวก กุ้ง หอย ปู ปลา นก หนู เขียด กบ เต่า เอียน แมงดา และแมลงต่าง ๆ โดยในฤดูฝน ห้วยจะเป็นเส้นทางของปลา บิกที่เข้าไปหากินเขียดเกลือกตามยอดห้วยหรือหนอง ในอดีตชาวบ้านบ้านใช้ประโยชน์จากห้วย เป็นที่หาปลา ทำการเกษตร ทำนาแซง เลี้ยงสัตว์ และเก็บผัก ส่วนฤดูน้ำหลากจะเป็นผืนน้ำกว้าง เห็นพืชที่โผล่ขึ้นมาเพียงยอดไม้กะชะ กระโดน ท่ม จึงใช้เป็นที่หาปลาเท่านั้น ปัจจุบัน ห้วยบาง แห่งถูกกั้นเป็นฝายกลายเป็นอ่างเก็บน้ำ ระบบนิเวศห้วยจึงถูกทำลายไปมาก ส่วนที่ยังไม่ถูกทำลาย ชาวบ้านบ้านยังสามารถเก็บผัก หาปลา และเลี้ยงสัตว์ได้

ฮ่อง เป็นสายน้ำที่เกิดจากหนองหรือกุด เชื่อมระหว่างห้วย กุด และแม่น้ำสงคราม มีขนาดเล็กและตื้นกว่าห้วย สามารถมองเห็นฮ่องได้ในช่วงน้ำลดประมาณปลายเดือนกันยายนถึงต้นเดือนพฤษภาคม หากน้ำหลากน้ำจะท่วมหมดไม่สามารถที่จะมองเห็นฮ่องได้

ฮ่องเชื่อมต่อการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำได้เช่นเดียวกับห้วย เพราะในช่วงฤดูน้ำหลากฮ่องจะเป็นเส้นทางอพยพของปลาจากแม่น้ำสงครามที่ว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นมาวางไข่ตามแหล่งน้ำตามห้วย หนอง กุด ที่น้ำไหลไม่เชี่ยว พรรณพืชที่ขึ้นรอบฮ่อง เช่น หูลิง ไม้เลื้อย ท่ม และผักต่างๆ ซึ่งเป็นที่หลบภัยและเป็นแหล่งอาหารของสัตว์น้ำ เมื่อน้ำลดลง ชาวบ้านบ้านจะทำการเกษตรริมฮ่อง โดยเฉพาะการทำนาปรังตามบริเวณริมฮ่องที่มีน้ำขังอยู่

ปาก เป็นระบบนิเวศที่ต่อหรือเชื่อมกับระบบนิเวศที่เป็นทางน้ำก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ ห้วย หนอง ฮ่อง ส่วนมากจะเรียกรวมกับระบบนิเวศอื่น ๆ ที่เชื่อมต่อกัน ได้แก่ ปากฮ่อง ปากบุง ปากห้วย ชาวบ้านใช้เป็นที่ยาวเครื่องมือกักปลา ในช่วงฤดูน้ำลดเนื่องจากปากจะเป็นเส้นทางปลาผ่านเข้าออกห้วย ฮ่อง แม่น้ำ ทำให้ชาวบ้านบ้านสามารถจับปลาได้มากเคยมีผู้พลเห็นปลาบึกและจับได้ในบริเวณปากเป็นประจำ เช่น บริเวณปากอาปากบ่อมุง

ในฤดูแล้ง ริมปากจะเป็นที่เลี้ยงสัตว์เพราะน้ำบริเวณปากน้ำจะแห้งบางพื้นที่ไม่แห้งก็เหลือน้ำเพียงตื้น ๆ จึงทำให้พรรณพืชพวก ต้นทม หูลิง ไม้กะชะ กระโดนน้ำ ผักบ่อ ผักแว่น

ต้นหว้า ผักส้มกุ่ม และหญ้าที่เป็นอาหารของสัตว์เกิด บริเวณปากจะพบสัตว์ต่าง ๆ ทั้งปากน้ำและตามพื้นที่ริมป่าไม้ ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา นก งู หนู เขียด กบ เต่า เขียด แมงดา จิ้งหรีด และแมลงต่าง ๆ

สาย ใช้เรียกรวมกันกับลำน้ำธรรมชาติที่มีความยาวพอ ๆ กับห้วย แต่ขนาดของร่องน้ำจะแคบและตื้นกว่าห้วย เช่น สายฮ่อง สายห้วย สายหนอง สัตว์ที่พวกต้นกระโดน หนูลิง เปลือย ไผ่กระชะ ผักแว่น ผักขึ้นาค ผักขึ้นบ่อ เครือเบ็น ต้นแสง ต้นแห่ ต้นกระเบา ต้นกะสิน ผักดาขม ผักกาดสอง และพืชน้ำ เช่นจอก แหน สาหร่ายน้ำจืด เป็นต้น ในฤดูแล้งชาวบ้านบ้านจะทำนาปรังตามสายฮ่อง รวมทั้งเป็นสถานที่เลี้ยงวัว – ควายและเก็บผักป่า ส่วนช่วงฤดูฝนก็จะเป็นที่หาปลา

บึง เป็นบริเวณตติริมน้ำสงคราม เป็นพื้นที่ลุ่มไม่ลึกเหมือนกับหนองมีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก ในฤดูแล้งน้ำจะแห้ง เป็นแหล่งกำเนิดพรรณพืชหลายชนิดที่เป็นทั้งอาหารของคนและสัตว์ ได้แก่ ไผ่กระชะ ผักไค้หางนก กะลัดหอย เป็นต้น โดยชาวบ้านบ้านจับปลาในบึงในช่วงประมาณเดือนกันยายน - มกราคม โดยทำเป็นลวงกตปลา ลวงลงมอง เบ็ด ตุ่ม เป็นต้น ส่วนในฤดูแล้งใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และเก็บพืชผัก

ทาม คือ พื้นที่ราบอยู่เหนือบึง ขึ้นมา ฤดูน้ำหลากบริเวณทามจะถูกน้ำท่วมนานประมาณ ๓ – ๔ เดือน เป็นแหล่งวางเครื่องมือจับปลา เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาเก็บหน่อไม้ที่พื้นน้ำขึ้นมา ส่วนฤดูแล้งน้ำจะแห้งเหลือน้ำค้างตามระบบนิเวศย่อยที่แทรกตัวอยู่ในทามคือพวก ห้วย หนอง กุด ทามได้รับปุ๋ยที่เป็นตะกอนมาทับถมกัน ในฤดูน้ำหลากเมื่อน้ำแห้งทามจึงเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดทั้งพรรณพืช สัตว์ป่า โดยชาวบ้านใช้ประโยชน์จากทามมากมายทั้งในด้านการเกษตร เช่น ข้าวนาปรัง ผัก ข้าวโพด ถั่ว มัน เป็นที่เลี้ยงวัว ควาย เป็นแหล่งอาหาร และแหล่งวัตถุดิบทำเครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือน

กุด เป็นแอ่งน้ำที่แทรกกระจายอยู่ในทาม เกิดจากการเปลี่ยนทิศการไหลของน้ำ ลึกและกว้าง มีน้ำขังตลอดปี ลักษณะคล้ายกับหนอง แต่มีขนาดใหญ่กว่าหนอง ในช่วงฤดูน้ำลดจะเห็นเป็นรูปกุด ไม่มีทางน้ำเชื่อมกับแหล่งน้ำขนาดใหญ่ พืชพันธุ์ที่ขึ้นริมกุดในฤดูน้ำลดได้แก่ ฝั่ คันจาง เบ็น เข แห่ กะทิง เป็นแหล่งเก็บผัก หาหน่อไม้ นำไม้ไปทำเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนและเครื่องมือจับปลา

เมื่อถึงน้ำหลากกุดจะเชื่อมกับแหล่งน้ำอื่นกลายเป็นผืนเดียวกันทำให้กุดมีสัตว์น้ำที่หลากหลาย กุดบางแห่งที่มีเขียดเกลื่อ ปลาที่มาจากแม่น้ำโขงก็จะขึ้นไปกินเขียดเกลื่อ ในช่วงน้ำหลากนี้ ชาวบ้านบ้านใช้เป็นแหล่งจับปลา

ดุม ดูน หรือ พง มีลักษณะเป็นน้ำซับตลอดปีแทรกอยู่ตามริมน้ำสงครามมีหญ้าและผักขึ้นปกคลุมคล้ายกับชำ มีบริเวณกว้าง ดินโคลนลึกกว่าชำองผิวเนินเนื้อดินจะแน่นแข็งตัว แต่ทำจริงแล้วหน้าดินมีความอ่อนตัว หากคนหรือสัตว์ไปเหยียบดินบริเวณเหล่านี้จะทำให้มีลักษณะ “หมุมหมาม” คล้ายโคลน ดุด ดุม ดูน หรือพงเป็นที่อยู่ของปลาบางชนิดที่ชอบอาศัยอยู่ตามดินโคลนในฤดูฝนดุมจะถูกน้ำท่วม

น้ำจั้น เป็นน้ำที่ไหลออกมาจากริมน้ำสงคราม สังเกตเห็นในช่วงน้ำลด ด้านล่างน้ำจั้นมักจะเป็นน้ำซับที่เรียกว่า “ชำ” ใช้เป็นแหล่งน้ำดื่มในช่วงฤดูหนาวถึงฤดูแล้ง โดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นรางให้น้ำไหลสามารถรองน้ำได้

เอียดเกลือ คือดินที่มีเกลือผสม ในช่วงฤดูแล้งน้ำแห้ง เกลือที่มีอยู่ในดินจะฟูขึ้นมาบนผิวดิน แต่ในช่วงฤดูน้ำหลากจะถูกน้ำท่วมเกิดตะไคร่น้ำหรือเทาน้ำที่เป็นอาหารของปลาส่วนใหญ่จะพบตามหนอง ห้วย ส่อง สายและริมแหล่งน้ำต่าง ๆ

4)ระบบนิเวศในแม่น้ำ

ระบบนิเวศกลุ่มนี้ ในฤดูแล้งจะไหลผ่านน้ำบางส่วน ส่วนฤดูฝนน้ำจะท่วมหมด มี 4 ระบบนิเวศย่อยด้วยกัน มีรายละเอียดดังนี้

วัง คือ บริเวณที่ลึกที่สุดของสายน้ำนั้น ๆ ในฤดูน้ำลดมีความลึกตั้งแต่ 4-10 เมตร ในฤดูน้ำหลากลึกประมาณ 9-15 เมตร วังจะแทรกตัวอยู่ในแม่น้ำสงครามและลำห้วย ส่วนใหญ่จะเกิดบริเวณโค้งน้ำตรงข้ามกับบริเวณหาดหรือแก่ง เพราะฤดูน้ำหลากแรงของน้ำที่ไหลมาถึงบริเวณโค้งน้ำกระแทกกับตลิ่งทำให้น้ำไหลวนเกิดเป็นหลุมน้ำลึก โดยวังเป็นบริเวณที่มีปลาชนิดใหญ่ทุกชนิดชุมมาก โดยเฉพาะวังที่อยู่ตามลำห้วยสาขา ดังจะเห็นได้จากเคยมีการจับปลาบึกได้ตามวังต่าง ๆ เช่น วังคอนเพ็งวังหั่ว โดย ชาวบ้านมีความเชื่อว่าวังในลำน้ำสงครามเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีเจ้ารักษาอยู่การจับปลาจะต้องมีการขอหรือบอกกล่าวก่อนทุกครั้ง

หาด คือ บริเวณที่ทรายหรือก้อนหินไหลตามน้ำมารวมกันเกิดเป็นสันดอนในแม่น้ำไหลขึ้นมาให้เห็นในช่วงฤดูน้ำลดประมาณปลายเดือน 3 ถึงเดือน 5 หรือที่เรียกว่า “แค้น” ในร่องน้ำหรือริมสองฟากฝั่งของแม่น้ำ น้ำจะตื้นเห็นพื้นทรายเรียไปกับน้ำ บางจุดจะเห็นเป็นแนวทรายไหลขึ้นมาจากน้ำเป็นแนวยาว ช่วงฤดูน้ำหลาก หาดจะถูกน้ำท่วมมีความลึกประมาณ 3-4 เมตร

ชาวบ้านแยกประเภทหาดออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) หาดฟุ เป็นหาดที่ไหลพันน้ำขึ้นมาเห็นเป็นแนว ตามหาดมีพืชจำพวกหญ้า และผักขี้บ่อ ผักขี้ส้ม ผักตบชวย ขึ้นปะปรายสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ตามหาดฟุเป็นสัตว์น้ำที่มีขนาดเล็ก เช่น กุ้ง หอย ปลารากกล้วย ปลาซิว เป็นต้น หาดฟุเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้าน

2) หาดจอม เป็นหาดที่เรียบไปกับน้ำ ไม่ไหลขึ้นมาให้เห็นชัดเจนนัก ในฤดูแล้งน้ำ ลึกไม่เกิน 1 เมตร หาดจอมเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำที่สำคัญหลายชนิดโดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาราก กล้วย หอย กุ้ง และแมงต่าง ๆ เนื่องจากว่าหาดประเภทนี้เป็นแหล่งกำเนิดสาหร่ายน้ำจืด จอก แหน ที่เป็นอาหารของสัตว์น้ำ

แก้ง คือ หินหรือทรายที่ขวางทางน้ำ ถ้าเป็นทรายจะเรียก “แก้งทราย” ในลำ น้ำสงครามส่วนมากจะพบแก้งทรายปนกับหินกรวด พืชที่เกิดเป็นจำพวกเหา จึงเป็นที่อยู่อาศัยของ ปลาหนัง หอย กุ้ง แมงเหี่ยว

ลั้งหรือหอด ลักษณะคล้ายหาดจอมแต่เป็นโคลน อยู่ระหว่างวังกับแก้ง มีความลึกประมาณ 2 เมตร เป็นที่อยู่อาศัยของปลาจำพวกปลาหนัง

5) พรรณพืชในป่าทาม

ลักษณะพิเศษของพรรณพืชในป่าบุงป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างคือเป็น พรรณพืชที่ทนต่อการถูกน้ำท่วมตามธรรมชาติเป็นเวลานาน 3-4 เดือน พรรณพืชหลักที่พบคือ ไม้ กะชะ ซึ่งขึ้นปกคลุมบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำและลำห้วยสาขา และมีพรรณพืชป่า ทามชนิดอื่น ๆ ขึ้นแทรกอยู่ในป่าไม้กะชะ

พรรณพืชที่พบในป่าบุงป่าทามมีหลากหลายชนิด งานวิจัยชาวบ้านพบว่า มีพรรณพืชซึ่งชาวบ้านรู้จักและใช้ประโยชน์ทั้งหมด 208 ชนิด สามารถแบ่งออกเป็น 7 ประเภท คือ

1. ไม้ยืนต้นที่สูงใหญ่ พรรณพืชกลุ่มนี้ขึ้นอยู่ตามโพน โนน โคก ดง ดอน ริม น้ำ เช่น ต้นแคน ต้นยาง ต้นมะเดื่อ ต้นเปื่อย ต้นแห่ ต้นหว้าจ้อย หว้าขี้มด ต้นกากะเลา ต้นพะยอม ต้น ยาง ต้นสะแบง ต้นแดง เป็นต้น

2. ไม้พุ่มและไม้ขนาดเล็ก ขึ้นตามริมหนอง บึง ทาม ฮ่อม ห้วย กุด เช่น ต้นไคร้ หางนก ต้นกระโดนน้ำ ต้นเบ็นน้ำ ต้นเบ็นอ้า ต้นไผ่ป่า ต้นไผ่กะชะ ต้นหมากกล้วยน้อย นามกระ หิง นามขี้แฮดทาม นามลิงยอก ต้นหลิง ต้นกระดัน เป็นต้น

3. เครื่องไม้และกาฝากต่าง ๆ อาศัย ไม้ชนิดอื่นในการเจริญเติบโต เช่น เครื่องหมากยาง เครื่องนมวัว เครื่องหุน เครื่องชุตาม เครื่องชุตใบใหญ่ เครื่องบีเยียนทาม เครื่องสะข้างน้ำ เครื่องมันแขง เครื่องจาน เครื่องหญ้านาง เครื่องผักไหม เครื่องตดหมา หวายน้ำ เครื่องหมาว้อ เครื่องตาติบ เครื่องเขื่อง กาฝาก มะดัน กาฝากจามจุรี กาฝากกระโดนน้ำ เป็นต้น

4. ผักต่าง ๆ ขึ้นตามบุง ทาม โคก ดง ดอน โนน พุงนา ชำ จัน ริมน้ำ สงคราม ห้วย นอง ฮ่อง กุด เช่น ผักแพรว ผักกะเจดทาม ผักขี้อ้อ ผักพายใหญ่ ผักขี้ลัม ผักกาดสอง ผัดขม ขี้ปลา ผักกะนองม้า ผักไซทาม ผักไฮโก ผักกะเตียวเฟื่อง ผัก ขี้หอย ผักหัวเหลือง ผักบุงวง ผักตีนสูง ผักอีแป๊ะ ผักต่างขม ผักบึงน้ำ ผักหนอกใหญ่ ผักชะแยง ผัก อีฮื่น ผักตงโอ เป็นต้น

5. เห็ด ขึ้นตามพื้นที่บุง ทาม โคก โนน ดง ดอน โพน ปะ ชำ ริมน้ำสงคราม ริม ห้วย ในป่าบุงป่าทามมีเห็ดหลากหลายชนิด เช่น เห็ดผึ้งทาม เห็ดขึ้นโคน เห็ดแทต เห็ดทา เห็ด ปลวกตาบนกก็ เห็ดขี้ควาย เห็ดยอ เห็ดบด เห็ดตื้น เห็ดปลวกไถ่น้อย เห็ดหัวหญ้า เห็ดดอนกอง เห็ดโค เห็ดละโงก เป็นต้น

6. พืชน้ำ ป่าบุงป่าทามมีพืชเกิดในน้ำหลายชนิด เช่น แหน เทา ผักชะแยง ผัก โสเภสบ บัวแดง บัวแบ้ว ผักบุง ผักปอด เป็นต้น

7. หญ้า ในป่าทามมีหญ้าหลายชนิดเกิดอยู่ทั่วไปในทุกระบบนิเวศย่อย

พรรณพืชในป่าทามนับว่ามีประโยชน์ต่อปลามากโดยเฉพาะปลากินพืช เช่น เทาซึ่งเป็นอาหารของปลาหนังรวมถึงปลาบึก ในช่วงเดือนกรกฎาคม - เดือนตุลาคม ที่น้ำไหลเอ่อท่วมพื้นที่ป่าบุงป่าทาม เป็นฤดูกาลที่ผลไม้หลายชนิดเริ่มสุกร่วงลงน้ำเป็นอาหารปลา เช่น ผล กระเบา ผลมะดัน ผลเขาทาม

ขณะที่นกหรือสัตว์ปีกชนิดอื่น ๆ นั้นหากินพืช ผัก ผลไม้ป่านานาชนิดในป่าบุงป่าทาม เช่น มะเดื่อ หว่าขี้มด หมากยาง ผลเป้าทาม เม้าชนิดต่าง ๆ ทำให้ป่าบุงป่าทามเป็น ถิ่นอาศัยแหล่งอาศัยและแหล่งขยายพันธุ์ของนกและสัตว์ป่าตลอดทั้งปี

1.3. การเปลี่ยนแปลงของกลุ่มน้ำสงครามในอดีต

1.3.1 ยุคตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านริมฝั่งลำน้ำสงคราม มักตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มบนที่ดอน และอยู่ใกล้กับป่าทามที่อุดมสมบูรณ์ ดังนั้นวิถีชีวิตจึงสัมพันธ์แนบแน่นกับป่าบุงป่าทาม โดยในระยะแรกทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ถูกนำมาใช้เพียงเพื่อเป็น สิ่งจำเป็นพื้นฐานในชีวิตในชุมชน

เท่านั้น และในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่ทรัพยากรในป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างยังอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นช่วงที่ยังไม่มีประชากรมากนัก เครื่องมือที่ใช้ในการดำรงชีวิตหาอาหารยังไม่มี ความทันสมัย ประกอบกับยังไม่มีระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและการเข้ามาของทุนการใช้ทรัพยากรในลุ่มน้ำจึงเป็นการใช้เพื่อยังชีพ และการค้าขายหรือแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่ห่างไกลออกไป ทำให้ป่าบุ่งป่าทามริมน้ำสงครามยังมีความอุดมสมบูรณ์หนาแน่นด้วยพรรณไม้ที่เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เช่น ต้นกระโดน ต้นแห่ ต้นหว้า ต้นท่ม ต้นกระสิน ต้นกระเบา ต้นมะเดื่อ ต้นมะดัน ฯลฯ และยังมีสัตว์ป่าหลากหลายชนิดอาศัยอยู่ตามป่าทาม เช่น กระรอก กระแต เต่า นก หนู เสือ กวาง เก้ง กระต่าย ฯลฯ

ในยุคนี้ ชุมชนในแถบลุ่มน้ำสงครามใช้ฟันไม้สดและไม่ตายเป็นเชื้อเพลิงในการหุงหาอาหาร ไทยบ้านจะไม่ตัดต้นไม้ใหญ่เพราะเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มี “ผี” รักษาอยู่ ถ้าใครไปตัดไม้ต้องขอขมาก่อน ไมเช่นนั้นจะมีอันเป็นไป หรือคนในครอบครัวไม่สบาย ป่าไม้จึงมีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น

1.3.2 ยุคสัมปทานป่าไม้

การสัมปทานทำไม้ ประมาณ ปี 2515 มีพ่อค้าจากสกลนคร อุตรดิตถ์ และนครพนม เข้ามาสัมปทานทำไม้ในทามน้ำสงคราม เช่นที่ ทามทุ่งพันขัน – บ้านดงสาร ทามเผาลี - บ้านท่าแร่ ไม้ส่วนใหญ่ที่เข้ามาตัดเอาไปเป็นไม้หว่าจ้อย ไม้ตะเคียน ไม้กะเบา ไม้ซี่ ไม้แฉ่ ไม้กะลีน ไม้ท่ม ไม้หว้า ฯลฯ โดยเฉพาะไม้หว่าจ้อยจะเยอะมาก โดยใช้ช้างเข้ามาลากออกไปจากทาม แล้วเอาขึ้นรถ 18 ล้อมาบรรทุกไปเที่ยวละ 8 – 10 ท่อน โดยเข้ามาตัดไม้ออกไปภายในปีเดียวแล้วก็เลิกไป

การสัมปทานเผาถ่าน ช่วงปี 2500-2510 ส่วนใหญ่ชุมชนแถบนี้ยังไม่มีเผาถ่านใช้กัน จะใช้ฟันไม้สด ไม่ตายในการหุงหาอาหารกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็เริ่มมีการเผาถ่านใช้กันบ้างแล้วในบางชุมชน เช่น บ้านสามผง ขามเปี้ยว ปากยาม ศรีเวินชัย ดอนมงคล นาหนองหวาย ไม้ในทามส่วนใหญ่สมัยนั้นเป็นไม้ชั้นดีเหมาะกับการเผาถ่านมาก ซึ่งจะได้เป็นถ่านชั้นดี เช่น ไม้กะลีน ไม้ซี่ ไม้แฉ่ ไม้คอนฝิ่ง ไม้ซี่แฮด ไม้เปื่อย เป็นต้น โดยไม้กะลีนจะเป็นที่นิยมมากเพราะจะให้ถ่านคุณภาพดี เริ่มแรกของการเผาถ่านนั้นส่วนใหญ่เพื่อประโยชน์สำหรับใช้ในครัวเรือน

จนต่อมาประมาณปี 2508 – 2510 เริ่มมีพ่อค้าจากนครพนม สกลนคร อุตรดิตถ์เริ่มมาติดต่อซื้อถ่าน ก็เลยเริ่มมีการเผาถ่านไปขายกันมากขึ้น นักเผาถ่านเพื่อค้าขายส่วนใหญ่จะมาจากบ้านสามผง โดยเริ่มแรกยังเผาถ่านอยู่ที่ทามในเขตหมู่บ้านของตนเอง คือ ทามหนองซวย ทามหนองกระโดน ทามหนองหวาย ทามปากสาบ ทามปากบ่อน้อย ทามปากบุงเสือ ทามหาดวอก เผา

มาจนหลายปี ไม่เริ่มหมดลง จึงเริ่มขยายขอบเขตออกมาในพื้นที่หมู่บ้านใกล้เคียงเช่น ทามหนอ
 แยก - บ้านปากยาม ทามสายห้วยอา - บ้านศรีเวินชัย ทามบักตู้ - เขตบ้านหมูน ส่ายทามแม่มด
 - เขตบ้านนาทม ส่ายปากวังนอง - บ้านดอนหลวง ทามทุ่งพันขัน - บ้านดงสาร ทามบ้านท่าแร่
 ทามวังแคน ปากบ่อควน - บ้านนาหวาย ทามน้ำยาม - บ้านหนองผือ บ้านน่าน้อย
 เผาเลยจากบ้านก่อนออกไปในเขต อำเภออากาศอำนวย ในเขตอำเภอศรีสงคราม เผาจนถึงทาง
 บ้านดอนมะจาง ดอนสมอ ทามสายน้ำอูน-ตั้งแต่บ้านปากอูน บ้านดอนศาลา บ้านเชียงเซา บ้าน
 นาจาน บ้านนาโพธิ์ บ้านโนนสว่าง บ้านโพธิ์ขาว บ้านนาคุณ บ้านตาล (อำเภอนาหว้า) บ้านอูน
 นา บ้านอูนยางคำ ทางห้วยอ้วน - บ้านอ้วน บ้านเสียวสงคราม บ้านแก้ว บัดโป่งไปจนถึงปากน้ำ
 สงครามเลย มาจนถึงเขต อำเภอพรรณานิคม เขต อำเภวาริชภูมิ ที่ทามห้วยปลาหาง

การเผาถ่านที่ทางน้ำสงครามจะเผาหนักๆ ในช่วงปี พ.ศ.2517 - 2519 บริเวณที่จะไป
 เผาถ่านเริ่มแรกก็ต้องไปสำรวจพื้นที่ที่จะตั้งเตาเสียก่อน จะต้องเป็นเนินดินทรายแถมทามคือทราย
 เม็ดน้อยละเอียดที่จะปั้นเป็นเตาอบได้ดี เมื่อได้บริเวณที่เหมาะสมแล้วก็จะพากันปั้นเตาปล่อยทิ้ง
 ไว้ประมาณ 15 วัน ให้ดินหลังเตาแห้ง ส่วนใหญ่ขนาดของเตาปากกว้าง 4.5 เมตร ลึก 1.5 เมตร
 ในช่วงที่รอเตาแห้งก็จะเริ่มตัดไม้ จากนั้นก็เผาไปเรื่อยๆ จนหมดฤดูแล้ง ฝนมาจึงหยุดเพื่อจะทำนา
 พอน้ำลงเดือนตุลาคมหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จก็จะพากันไปทำเตาที่ใหม่ต่อไป เป็นอย่างนี้ทุกปี โดย
 เตาหนึ่ง ๆ จะเผาถ่านได้ประมาณ 60 - 70 กระสอบ (อย่างต่ำจะประมาณ 55 กระสอบเป็น
 มาตรฐาน) ไม้ดุนใหญ่สุดที่นำมาเผาถ่านจะมีเส้นรอบวงประมาณเส้นรอบวงกระสอบป่านใส่
 ข้าวสารทีเดียว ซึ่งในฤดูกาลหนึ่งๆ จะทำได้ประมาณ 1,500 - 1,600 กระสอบ (อย่างต่ำที่ทำได้
 น้อยสุดจะประมาณ 1,000 กระสอบ หักค่าใช้จ่ายแล้วจะได้คนละ 2 - 3 หมื่นบาทในสมัยนั้น

การเผาถ่านขายที่ทามน้ำสงครามเลิกไปเมื่อประมาณปี พ.ศ.2522 แต่ก็ยังมีนักเผา
 ถ่านฝีมือดีจากน้ำสงครามเดินทางไปเผาถ่านต่อที่อื่นๆ อีก เนื่องจากถ่านที่รับซื้อถ่านที่น้ำ
 สงครามได้ชักชวนไป เพราะเป็นลูกน้องเก่าที่เผาถ่านเก่ง โดยไปเผาถ่านต่อที่เขตอำเภวาริชภูมิ
 อำเภอพรรณานิคม ทามห้วยปลาหาง ใช้เวลาเผาถ่านอยู่ที่นั่นประมาณ 5 ปี และลงมาทางเขต
 ติดต่อเขมรบริเวณ อำเภอน้ำยืน อำเภอนาจะหลวย จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอขุขันธ์ อำเภอ
 กันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอสังขละ อำเภอบัวเชด จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นเขตสัมปทาน
 ออกจากพวกไม้ซุง (เป็นพวกตอไม้ กิ่งไม้ แขนงไม้ที่เหลือจากสัมปทานไม้ซุง) บางคนก็ไปทางดง
 หลวง บ.ปากช่อง บ.กกกอง บ.ชานแก้ว บ.แก่งนาง บ.กุดปลาเค้า เขตมุกดาหาร

ส่วนใหญ่ นักเผาถ่านจากน้ำสงครามเลิกอาชีพนี้เมื่อประมาณปี 2531 - 2532 ซึ่งเป็น
 ยุคที่คนอีสานเริ่มออกไปทำงานเมืองนอก

1.3.3 ยุคการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร

ยุคการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520-ปัจจุบัน บริษัทขนาดใหญ่ จำนวนถึง 5 บริษัท ประกอบการผลิตเยื่อเซลลูโลสเพื่อใช้ในอุตสาหกรรมเยื่อและกระดาษ จึงมีการกว้านซื้อที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามผืนใหญ่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันจำนวนหลายแปลง พร้อมกับไถทำลายป่าบุ่งป่าทามเพื่อปลูกยูคาลิปตัสเป็นวัตถุดิบ

การเข้ามาของทุนขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามได้เริ่มก่อตัวขึ้นมาเมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว โดยกลุ่มนักธุรกิจจำนวนหนึ่งด้วยความต้องการที่จะพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามให้มีความเจริญในเกษตรอุตสาหกรรม จึงได้เริ่มมีการบุกเบิกและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม โดยได้กำเนิดบริษัท ตะวันฟาร์ม จำกัด ในปี 2521 บนพื้นที่กว่า 10,000 ไร่ บริเวณบ้านซาง อำเภอสว่าง จังหวัดหนองคาย

จากนั้นในปี พ.ศ.2527 บริษัทเกษตรอุตสาหกรรมอีสาน จำกัด ได้ก่อตั้งขึ้นบนพื้นที่ของบริษัทตะวันฟาร์มจำกัด ซึ่งเป็นบริษัทแรกที่บุกเบิกธุรกิจอุตสาหกรรมการผลิตน้ำมะเขือเทศเข้มข้นแบบครบวงจรเพื่อการส่งออก

ต่อมาในปี พ.ศ.2531 บริษัทชนบทกรุป จำกัด (มหาชน) ก็เกิดขึ้นบนพื้นที่กว่า 12,000 ไร่ในพื้นที่อำเภอสว่างสงคราม จังหวัดนครพนม เพื่อดำเนินการผลิตมะเขือเทศปลูกปลอดสารพิษและสับปะรดบรรจุกระป๋องแบบครบวงจร

นอกจากนี้ ยังเกิดบริษัทซีดีโอจำกัด หรือ บริษัทนมอีสาน จำกัด ซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอสว่าง ดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรมเลี้ยงโคนมขนาดใหญ่อีกแห่งของชาวบ้าน และขนาดของฟาร์มใหญ่เป็นอันดับ 5 ของโลก ซึ่งมีจำนวนโคนมขาวดำพันธุ์แท้ทั้งสิ้น 4,200 ตัว

ต่อมาปี พ.ศ.2533 ก็ได้เกิดบริษัท พุ่งสงครามอินดัสทรี จำกัด และได้แปรสภาพเป็นบริษัทเอเชียเทคกรุป จำกัด (มหาชน) ขึ้นในปี พ.ศ.2538

และบริษัท เอเชียเทค กรุป จำกัด (มหาชน) ยังได้ตั้งบริษัท เอเชียเทคพัลพ์แอนด์เปเปอร์ จำกัด(มหาชน) ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2539 โดยมีแผนที่จะผลิตเยื่อเซลลูโลสคุณภาพสูง หรือ Dissolving Pulp ขนาดกำลังผลิต 150,000 ตัน/ปี เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมสิ่งทอขึ้นในอนาคตโดยบริษัทมีเป้าหมายที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่จังหวัดหนองคาย สกลนคร นครพนม และอุดรธานี 100,000 ครัวเรือน พื้นที่ 1 ล้านไร่ ด้วยเกษตรกรรมพันธะสัญญา (Contract Farming) ในลุ่มแม่น้ำสงครามโดยปลูกต้นกระถินเทพาขึ้นซึ่งเป็นไม้โตเร็วที่เป็นพืชตระกูลถั่ว

ด้วยจุดสูงสุดของแผนการพัฒนาลุ่มน้ำแห่งนี้ก็คือการพัฒนาที่จะนำไปเชื่อมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมส่วนรวมกัน 3 ประเทศ ประกอบด้วย ประเทศไทย ลาว และเวียดนาม โดยผ่านถนนหมายเลข 8 ที่บริษัทจะผลักดันเพื่อให้เป็นถนนสากลที่เชื่อมต่ออีสาน

ตอนบนของชาวบ้านกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวออกสู่มหาสมุทรแปซิฟิก ที่ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ระยะทาง 230 กม.

การเข้ามาลงทุนในภาคเกษตรอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดปัญหา ความขัดแย้งระหว่างบริษัทกับชาวบ้านในพื้นที่ เนื่องจากบริษัทได้กว้านซื้อที่ดินแปลงใหญ่หลาย แปลง ซึ่งส่วนมากจะเป็นบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ป่าบุ่งป่าทาม มีทั้งที่เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ สาธารณประโยชน์ ที่รกร้างว่างเปล่าที่กำลังจะเตรียมขึ้นทะเบียนที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน

กรณีตัวอย่างแรก คือ ป่าทามสาธารณประโยชน์ “ทุ่งพันชัน” บ้านดงสาร ตำบลโพน งาม อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร โดยบริษัท ชันเทศฯ ได้ขอเช่าที่สาธารณประโยชน์ทุ่ง พันชัน จำนวน 2,000 ไร่ จากทั้งหมดกว่า 4,000 กว่าไร่ กับองค์การบริหารส่วนจังหวัดในนามของ บริษัททุ่งสงครามอินทรี และซื้อที่สาธารณประโยชน์ทุ่งพันชัน ที่ทางจังหวัดให้ชาวบ้านไวกิน อีก 996 ไร่ ในราคาไร่ละ 2,000 บาท โดยใช้พื้นที่ทั้งหมดในการปลูกยูคาลิปตัส และห้ามให้ ชาวบ้านเข้าไปหากินและปล่อยวัวควายเข้าไปเลี้ยง จึงเกิดการประท้วงต่อต้านขึ้นจากชาวบ้าน ซึ่ง มีการทำสัญญาตกลงกันแล้วว่าบริษัทจะขอออกจากพื้นที่นั้นในปี พ.ศ.2541 โดยขอตัดยูคาลิปตัส ออกให้หมดก่อน

เหตุการณ์ต่อมาเกิดขึ้นที่บริเวณทุ่งกุดซาง อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย โดยมีข้อ กล่าวหาว่า ออก นส.3 ทับที่สาธารณประโยชน์จำนวน 1,885 ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำ สาธารณประโยชน์ใช้เป็นที่ทำกินของชาวบ้าน และยังลงทุนสร้างเขื่อนกั้นน้ำสาธารณะเนื้อที่ 3,000 ไร่ เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้กิจของบริษัท ชาวบ้านซึ่งใช้แหล่งน้ำนี้มาแต่เดิมไม่สามารถเข้าไปใช้ ประโยชน์ได้ รวมทั้งพยายามที่จะนำพื้นที่เข้าร่วมโครงการปลูกป่าร่วมกับกรมป่าไม้ เพื่อขอรับการ สนับสนุนจากกรมป่าไม้ไร่ละ 3,000 บาท แต่ปรากฏว่ามีพื้นที่บางส่วนที่มีเงื่อนไขในการออก เอกสารสิทธิ ทางกรมป่าไม้จึงไม่อนุญาตให้ร่วมโครงการปลูกป่า

จากอดีตป่าบุ่งป่าทามที่อยู่ในการดูแลและการใช้ประโยชน์ของชาวดงสาร ตำบลโพน งาม อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น ๔,๖๒๕ ไร่ ติดกับลำน้ำสงคราม มี ความอุดมสมบูรณ์ หนาแน่นไปด้วยไม้ขนาดใหญ่หลายคนโคบ หลังจากบริษัทอุตสาหกรรมเกษตร ขนาดใหญ่ได้รับสัมปทาน จึงมีการปรับพื้นที่เป็นแปลงปลูกดอกทานตะวัน มะเขือเทศ และปลูก กระถินเทพาและยูคาลิปตัสเพื่อเป็นวัตถุดิบให้กับอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ ชาวบ้านไม่สามารถ เข้าไปใช้ประโยชน์ป่าทุ่งพันชันซึ่งกลายกลายเป็นที่สัมปทาน เป็นเขตหวงห้ามไม่ให้มีการผ่านเข้า ออก หรือแม้แต่ชุมชนจะเข้าไปใช้ประโยชน์ในการเก็บของป่าและเลี้ยงสัตว์ ก็ต้องทำการแลกบัตร ประชาชนก่อน ซึ่งหากไม่ทำตาม ก็จะถูกจับและปรับทันที ในที่สุดชุมชนกับป่าก็ต้องแยกวิถีชีวิต ออกจากกัน นำมาซึ่งการปรึกษาหารือ พุดคุย และแล้วชุมชนจึงตัดสินใจคัดค้านการให้สัมปทาน เพื่อปลูกยูคาลิปตัสของบริษัทผลิตรกระดาษ

ด้วยลักษณะนิสัยของคนลุ่มน้ำ ที่มีความซื่อสัตย์ ถ่อมตน รักสงบ จึงไม่เลือกใช้วิธีการต่อสู้แบบรุนแรงหรือก้าวร้าว แต่กลับรวมตัวกันเป็น “กลุ่มพื้นฟูทุ่งพันทัน” ดำเนินการเรียกร้องสิทธิในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าทุ่งพันทันตามวิถีชุมชนดั้งเดิม โดยอาศัยกลไกการร้องเรียนตามระบบ/ขั้นตอนที่ภาครัฐกำหนดไว้ ทำயที่สุดไม่ได้รับผลตอบรับใดๆ ทั้งสิ้น ดังนั้น ชุมชนจึงมุ่งหน้าสู่ศูนย์กลางอำนาจรัฐ คือ ทำเนียบรัฐบาล โดยเข้ายื่นจดหมายร้องเรียนต่อรัฐบาล ทำให้ได้รับการแก้ปัญหาโดยการสั่งให้บริษัทที่ถือถอนป้ายเขตหวงห้ามออก จนกระทั่งชุมชนได้ถวายฎีกาแด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เมื่อคราวเสด็จเยี่ยมราษฎรที่จังหวัดสกลนคร ปัญหาจึงยุติลง โดยภาครัฐเป็นแกนนำเปิดให้มีการเจรจาร่วมกันของทั้งสามฝ่ายระหว่าง ชาวบ้าน บริษัท และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำยที่สุดบริษัทผลิตกระดาษยินยอมคืนพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามทั้งหมดจำนวน 4,625 ไร่ กลับคืนให้ชาวบ้าน และเมื่อได้พื้นที่ป่าบุ่งป่าทามกลับคืนมา ชาวบ้านจึงดำเนินการฟื้นฟู โดยการวางกฎกติกาไม่ให้ชาวบ้านดงสารและชาวบ้านหมู่อื่นๆ ตัดต้นไม้ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ และปลูกไม้ท้องถิ่นเสริม พร้อมทั้งทำแนวกันไฟ จึงทำให้สภาพของป่าบุ่งป่าทามค่อยๆ ฟื้นตัวตามธรรมชาติ

1.3.4 ยุคโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม(การสร้างเขื่อน)

ในปี 2500 องค์การสหประชาชาติได้จัดตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขง (The Mekong Committee) ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญๆ ข้อหนึ่งคือ “สนับสนุน ร่วมประสานงาน ให้คำแนะนำ และควบคุมแผนงานและการสำรวจโครงการพัฒนาแหล่งน้ำในลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง” ซึ่งมีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากในการออกแบบและสนับสนุนการสร้างเขื่อนในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง คือ ในประเทศลาว ไทย เวียดนาม และเขมร

ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาแผนการสร้างเขื่อนต่าง ๆ ได้ถูกกำหนดขึ้นไว้มากมาย ทั้งเขื่อนในตัวลุ่มน้ำโขง แม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง และรวมทั้งเขื่อนบนแม่น้ำที่ไม่ใช่แม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขงด้วย โครงการลุ่มน้ำสงครามเป็นโครงการหนึ่งที่เริ่มต้นวางโครงการมาตั้งแต่ยุคที่คณะกรรมการแม่น้ำโขงได้ก่อตั้งขึ้น โดยได้ทำการสำรวจเก็บสถิติอุทกนิยามวิทยาและอุทกวิทยาของลุ่มน้ำสงครามภายใต้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำโขงมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2506 เป็นต้นมา เพื่อเป็นฐานข้อมูลเบื้องต้นในการพิจารณาก่อสร้างเขื่อนในระยะเวลาต่อมา

ในปี พ.ศ.2532 คณะรัฐมนตรีรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้อนุมัติโครงการน้ำสงคราม ภายใต้โครงการโขง ชี มูล โดยให้กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม เป็นผู้ทำการศึกษาและออกแบบก่อสร้าง กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้ว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาทำการศึกษาคความเหมาะสมและผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการลุ่มน้ำสงครามโดยสรุปความเหมาะสมของโครงการดังนี้

1) สร้างประตูระบายน้ำปากแม่น้ำสงคราม โดยพื้นที่ห้วงนทางจากปากน้ำสงครามขึ้นมาประมาณ 8 กิโลเมตร ในเขตพื้นที่บ้านนาเพียง บ้านวังโพธิ์ บ้านตาลปากน้ำ และบ้านดอนตูมตำบลไชยบุรี อำเภอกาญจนบุรี จังหวัดนครพนม และสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าจากอ่างประตูระบายน้ำที่ปากแม่น้ำสงครามอีกจำนวน 35 สถานี

2) สร้างประตูระบายน้ำในลำน้ำสาขาของแม่น้ำสงคราม คือ สร้างประตูระบายน้ำกั้นลำน้ำอุ้นที่บ้านซ่งข่ม 1 แห่ง และสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าที่บ้านซ่งข่มอีก 3 สถานี สร้างประตูระบายน้ำกั้นลำน้ำก่ำที่บ้านหัวภูธร 1 แห่ง และสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าที่บ้านหัวภูธร อีก 3 สถานี

3) สร้างระบบผันน้ำจากลำน้ำอุ้นไปยังลำน้ำก่ำ โดยมีสถานีสูบน้ำที่บ้านดอนจัว โดยโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงครามมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขปัญหาที่ลุ่มน้ำสงครามประสบกับปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำเกือบทุกปี พื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมมีประมาณ 660,000 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นพื้นที่การเกษตรที่ถูกน้ำท่วมประมาณ 157,000 ไร่ ซึ่งคิดเป็นความสูญเสียประมาณ 158 ล้านบาทต่อปี

หลังจากที่รายงานศึกษาผลกระทบจากโครงการเขื่อนน้ำสงครามจากทุกหน่วยงานเสร็จสิ้นและถูกเสนอต่อคณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณารายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ด้านโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติมีมติไม่เห็นด้วยเนื่องจากมีผลกระทบสูงและไม่คุ้มทุน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- เมื่อเปรียบเทียบผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการป้องกันน้ำท่วม กับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นแล้วจะเห็นว่าการปิดประตูน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมจะสร้างความเสียหายทั้งต่อชุมชนและระบบนิเวศน์รุนแรงมากกว่าผลประโยชน์ที่ช่วยลดพื้นที่น้ำท่วมจำนวน 29,000 ไร่ แต่ถ้าหากโครงการจะหลีกเลี่ยงความรุนแรงของผลกระทบดังกล่าว การปิดเปิดประตูน้ำก็จะไม่สัมพันธ์กับระดับน้ำในแม่น้ำโขง โครงการจึงไม่อาจตอบสนองเป้าหมายเพื่อป้องกันน้ำท่วมได้ดังที่ระบุ

- ผลกระทบต่อระบบนิเวศที่สำคัญในลุ่มน้ำสงคราม

- การอพยพเคลื่อนย้ายของปลาระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำสงคราม การปิดประตูน้ำบริเวณปากแม่น้ำสงครามจะปิดกั้นการอพยพเคลื่อนย้ายของปลาจากลำน้ำโขงเข้ามาในลำน้ำสงคราม โดยปลาจากแม่น้ำโขงชุดแรกจะเริ่มว่ายเข้ามาวางไข่ในแม่น้ำสงครามเพื่อวางไข่ตั้งแต่ปลายเดือนเมษายน และจะทยอยเข้ามาเรื่อยๆ จนถึงเดือนกรกฎาคม หลังจากนั้นปลาใหญ่และลูกปลาจะพากันว่ายกลับแม่น้ำโขงในช่วงเดือนกันยายน-พฤศจิกายน

- การสูญเสียป่าทาม

การศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมโดยมหาวิทยาลัยขอนแก่นระบุ

ว่า ที่ระดับเก็บกัก 139.5 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง จะสูญเสียพื้นที่ป่าทามรวม 10,906.25 ไร่ คิดเป็นมูลค่า 7,614,600 บาท การประเมินและการนำเสนอผลกระทบควรจะประเมินจากรูปแบบเต็มของโครงการ คือครอบคลุมพื้นที่น้ำท่วมที่ระดับ 142.5 หรือ 143.5 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ซึ่งคาดว่าจะทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าทามจำนวนหลายหมื่นไร่ มิใช่การประเมินเพียงแค่ระดับ 139.5 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

- การแพร่กระจายดินเค็ม

ปัญหาการแพร่กระจายดินเค็มเป็นคำถามใหญ่ที่ผู้เชี่ยวชาญในการพิจารณาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ตั้งคำถามกับโครงการนี้ เนื่องจากมีโดมเกลือปริมาณมากอยู่ในลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งในการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการยังไม่มีการศึกษาเชิงวิชาการอย่างละเอียดเพียงพอ เกี่ยวกับผลกระทบอันเนื่องมาจากการแพร่กระจายของดินเค็ม

- ผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรม

- การสูญเสียอาชีพประมง

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในอาณาบริเวณฝั่งน้ำสงคราม

นอกจากประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมซึ่งส่วนใหญ่ปลูกข้าวไว้กินและขายเป็นรายได้ การทำประมงถือว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการดำรงชีพของคนในชุมชนในแง่เป็นแหล่งรายได้และอาหาร

บริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีชุมชนจำนวนไม่น้อย

กว่า 150 หมู่บ้านที่ตั้งถิ่นฐานตามสองฟากฝั่งน้ำสงคราม ซึ่งอยู่ใกล้กับอาณาบริเวณของพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง ชุมชนเหล่านี้ล้วนดำรงชีพด้วยการทำประมงที่เอาไปขายและนำมาเป็นอาหาร

โดยเฉพาะในเขตของ อำเภอศรีสงคราม อำเภออากาศอำนวย อำเภอเซกา อำเภอนาทม มีชุมชนจำนวนไม่น้อยกว่า 28 หมู่บ้าน ที่พ่อค้าซื้อปลาเข้าไปรับซื้อปลาเป็นประจำทุกวัน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการทำประมงที่ตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นบริเวณที่มีศักยภาพการผลิตทางด้านการประมงด้านการประมงสูงที่สุดในลุ่มน้ำสงคราม

- การสูญเสียที่ดินทำกินและแหล่งเลี้ยงชีพของชุมชน

เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแอ่งกระทะ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำตอนล่าง ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในระดับต่ำกว่าขอบตลิ่ง อีกทั้งยังเต็มไปด้วยบึง กุด หนอง ร่องน้ำ เชื่อมต่อกับลำน้ำสงคราม แต่การศึกษาของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้ประเมินความเสียหายพื้นที่น้ำท่วมที่ดินทำกินของชาวบ้านที่ระดับ 139.5 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ไว้เพียงแค่ 1,437 ไร่ ขณะที่โครงการเต็มจะเก็บกักน้ำที่ระดับ 142.5 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ซึ่งจะทำให้มีพื้นที่น้ำท่วมถาวร 187,500 ไร่ พื้นที่ดังกล่าวนี้ครอบคลุมพื้นที่ดินทำกิน ป่าบุ่งป่าทาม และแหล่งน้ำธรรมชาติ กุด หนองบึง ลำห้วย

การสูญเสียป่าทามจะทำลายแหล่งหาอยู่หากินและรายได้เสริมของชาวบ้านทั้งใกล้และไกลความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับป่าทามแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ ฟังฟังป่าทามในฐานะแหล่งอาหารประจำวัน กับฟังฟังป่าทามเป็นแหล่งรายได้ เช่น หาหน่อไม้ขาย เป็นต้น

คนในกลุ่มน้ำสงครามจึงไม่ได้ดำรงชีวิตด้วยอาชีพใดอาชีพหนึ่งล้วน ๆ เช่น การเกษตรล้วน ๆ หรือทำประมงล้วน ๆ แต่พื้นฐานในการดำรงชีวิตแบบยังชีพร่วมกันของคนในชุมชนกลุ่มน้ำสงครามก็คือการฟังฟังอาหารที่เกิดตามฤดูกาลในพื้นที่แหล่งทรัพยากรส่วนรวม คือ แม่น้ำ กุด ห้วย หนอง ป่าบุ่งป่าทาม วิธีการดำรงชีพของคนกลุ่มน้ำสงครามซึ่งผูกพันพึ่งพาธรรมชาติดังกล่าว ต้องขึ้นอยู่กับฤดูน้ำและฤดูแล้ง ที่เป็นตัวกำหนดวงจรชีวิตภาพที่มากมายหลากหลายชนิด อาทิ ความสมบูรณ์และความหลากหลายของพันธุ์ปลา พืชผักในป่าทาม การพัดพาตะกอนดินอันอุดมสมบูรณ์ด้วยธาตุอาหารมายังพื้นที่เกษตรกรรม นาปรางในแถบนี้ใช้ปุ๋ยน้อยมาก บางคนไม่ใส่เลย

การสร้างประตุน้ำนอกจากจะปิดกั้นลำน้ำในความหมายทางเทคโนโลยีแล้ว ยังหมายถึงการตัดขาดวงจรชีวิตวัฒนธรรมที่มีคุณภาพของคนในท้องถิ่นกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นผลกระทบในด้านลบอย่างมหาศาล

จากผลกระทบต่างๆที่จะเกิดขึ้นจากโครงการพัฒนากลุ่มน้ำสงครามทำให้ชาวบ้านในพื้นที่รวมตัวกันเพื่อคัดค้านโครงการสร้างเขื่อน เพื่อไม่ให้ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ และความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่เดิมสูญหายไป จึงทำให้เกิดพลังของชุมชน“ชมรมอนุรักษ์และฟื้นฟูกลุ่มน้ำสงคราม”ในการต่อต้านและให้หน่วยงานภาครัฐศึกษาความเหมาะสมและความคุ้มค่าของโครงการ จนในที่สุดโครงการการสร้างเขื่อนน้ำสงครามก็ต้องยุติลงเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2545 เนื่องจากความไม่คุ้มค่าในการก่อสร้าง

บทที่ 2

นโยบายและแผนภาครัฐ



2.1 แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด

นโยบายและแผนภาครัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดในปัจจุบัน มีแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดเป็นกลไกที่สำคัญในการกระจายอำนาจการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมจากส่วนกลางไปสู่ภูมิภาค และท้องถิ่น ภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ซึ่งกำหนดให้จังหวัดมีบทบาทในการประสานและจัดทำแผนปฏิบัติการฯ ระดับจังหวัดเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประสานเชื่อมโยงโครงการ กิจกรรมส่วนราชการและทุกภาคีที่เกี่ยวข้องในการป้องกัน ฟื้นฟู บำบัด และอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในระดับพื้นที่อย่างเป็นระบบและมีเอกภาพในการดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน ตามแนวทางที่กำหนดไว้ในแผนจัดการสิ่งแวดล้อมระดับชาติ โดยคำนึงถึงระดับความรุนแรงของปัญหาและเงื่อนไขต่างๆ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของจังหวัดต่างๆ

ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 ได้กำหนดให้จังหวัดมีบทบาทหน้าที่ ในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมของจังหวัดเอง บทบาทหนึ่งคือ ให้มีการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด จังหวัดที่ไม่ได้อยู่ในเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมหรือเขตควบคุมมลพิษ แต่ประสงค์จะดำเนินการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเขตจังหวัดของตน ผู้ว่าราชการจังหวัดนั้น สามารถจัดทำ แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด เสนอขอความเห็นชอบต่อคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเพื่อให้ความเห็นชอบแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด ซึ่งจะต้องมี ค่าขอจัดสรรเงินงบประมาณแผ่นดิน จึงให้สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมมีหน้าที่ในการรวบรวม และวิเคราะห์แผนปฏิบัติการ เพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในระดับจังหวัด เพื่อเสนอขอตั้งเป็นงบประมาณ รายจ่ายประจำปีของสำนักงานนโยบาย และแผนสิ่งแวดล้อมไว้เพื่อการนี้โดยเฉพาะ และอุดหนุนให้จังหวัดต่อไป

1) ขอบเขตของแผนงาน

เพื่อให้จังหวัดทุกจังหวัดสามารถริเริ่มและดำเนินการในเรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมได้อย่างครบถ้วนตามสภาพปัญหา และความจำเป็นของจังหวัดและเพื่อให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้ระบบแผนพัฒนาจังหวัดเป็นไปอย่างต่อเนื่องจึงวางขอบเขตของแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเรื่องที่สำคัญ 4 เรื่อง คือ

1. คุณภาพน้ำ
2. คุณภาพอากาศเสีย
3. กากของเสีย

4. วัตถุประสงค์ราย

ในการจัดทำแผนปฏิบัติการ ดังกล่าวจะรวมไปถึงการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในด้านต่าง ๆ ได้แก่

- ทรัพยากรดินและการใช้ที่ดิน
- ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า
- ทรัพยากรประมงและชายฝั่งทะเล
- แหล่งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

จังหวัดแต่ละจังหวัดไม่จำเป็นที่จะต้องจัดทำแผนปฏิบัติฯ ให้ครอบคลุมทุกๆ เรื่องตามขอบเขตข้างต้น แต่ควรพิจารณาในเรื่องที่เป็นปัญหาและมีลำดับความสำคัญเร่งด่วนตามสภาพข้อเท็จจริงและเงื่อนไขของแต่ละจังหวัด โดยจัดทำในรูปแบบงาน/โครงการภายใต้แผนปฏิบัติการเป็น 4 แผนงานหรือกลุ่มโครงการ คือ

1. แผนงานสร้างจิตสำนึกและความตระหนัก
2. แผนงานเฝ้าระวังและป้องกัน
3. แผนงานบำบัดและฟื้นฟู
4. แผนงานศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติ

2) หลักการสำคัญของการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

- การจัดทำแผนปฏิบัติการฯ ใช้หลักการพื้นที่-ภารกิจ-การมีส่วนร่วม (Area-Function-Participant:AFP) ดังนี้
 - ยึดพื้นที่เป็นหลักในการจัดทำแผนปฏิบัติการ
 - กำหนดภารกิจโดยประสานโครงการ/กิจกรรมที่เหมาะสม เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของพื้นที่
 - เน้นการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายทั้งภาคราชการ ภาคเอกชน และประชาชน

จากนโยบายและแผนของภาครัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเห็นว่าแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด เป็นการให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ โดยยึดพื้นที่ และปัญหาของพื้นที่เป็นหลัก และให้ความสำคัญกับกระบวนการการมีส่วนร่วมทั้งจากภาคประชาชน หน่วยงานราชการ และภาคเอกชน ซึ่งจากกระบวนการจัดทำแผนฯ ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม

ในลักษณะการบูรณาการ โดยส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในทุกส่วนของสังคม เป็นการฉีกกำลังเพื่อลดกระแสความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ของผู้มีส่วนได้เสียเชื่อมโยงกลไกและกระบวนการในการจัดการในระดับจังหวัด และในระดับท้องถิ่นอย่างเหมาะสม เพื่อให้แผนฯเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล

โดยแผนปฏิบัติการฯ นั้นเป็นแผนที่เกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชน และมีหน่วยงานภาครัฐเข้าร่วมดำเนินงาน ในการเสนอโครงการฯในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ เพื่อให้การแก้ไขปัญหาต่างในระดับพื้นที่และท้องถิ่น ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง และเหมาะสมตามความต้องการของประชาชน

บทที่ 3

กระบวนการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง



“อยากเห็นแม่น้ำสงครามอุดมสมบูรณ์ พื้นฟูกลับคืนมา..ชุมชนมีกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์และดูแลรักษาทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืนตลอดทั้งลุ่มน้ำ..ชุมชนมีวิถีชีวิตแบบชาวประมงพื้นบ้านและพัฒนาสู่ระบบเศรษฐกิจประมงอย่างยั่งยืน..เกิดเครือข่ายชาวบ้านเพื่อจัดทำแผนแม่บทการจัดการลุ่มน้ำสงครามโดยชุมชน”

3.1. ความเป็นมา

ตลอดช่วงเวลากว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำสงครามได้ถูกใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้น อันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่เชื่อมโยงท้องถิ่นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจระดับมหภาค ระบบเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นจากการใช้ระบบแลกเปลี่ยนทดแทนที่ด้วยการค้าขายเชิงพาณิชย์ พร้อมๆกับการพัฒนาประสิทธิภาพของเทคโนโลยีเครื่องมือจับปลาซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ยุค พ.ศ.2500 เป็นต้นมา โดยเฉพาะเมื่อมีการนำเครื่องยนต์และวัสดุในล่อนมาใช้ในการทำประมง ส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพและปริมาณปลาลดลงอย่างมาก ขณะที่การสัมปทานไม้และการเผาถ่านในพื้นที่ป่าทาม(ช่วง พ.ศ.2510-2520) การพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร และเกษตรอุตสาหกรรม (ช่วง พ.ศ.2520-2540) ทำให้ป่าทามอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม

แม้ว่าปัจจุบันสภาพความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติจะลดน้อยลงกว่าเมื่อ 40 ปีที่ผ่านมา แต่อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรที่เหลืออยู่ยังสามารถฟื้นฟูกลับคืนมาได้ ไม่ว่าจะเป็นป่าทามและสัตว์น้ำ จากการสำรวจและประชุมร่วมกับชุมชนในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่างของโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ เมื่อเดือนพฤษภาคม-กันยายน 2545 พบว่าชุมชนมีการกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อรักษาและฟื้นฟูป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ป่าทาม หรือ ป่าวัฒนธรรม(ป่าดอนปู่ตา,ป่าช้า) จำนวน 12 ชุมชน และชุมชนที่จัดทำเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ (ปลากบ-เขียด หอย) ทั้งในแม่น้ำสงคราม ลำน้ำสาขา หนองน้ำ กุด จำนวน 26 ชุมชน ซึ่งได้มีการขยายตัวมากขึ้นหลังจากนั้นใน 2 ปี ต่อมา

การเข้ามามีบทบาทของชุมชนในการรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เกิดจากความตระหนักร่วมกันของผู้นำและสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้เพราะ ถ้าหากยังคงปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงไปเรื่อยๆ ดังที่เกิดขึ้นในอดีตและดำเนินการมาจนถึงปัจจุบันย่อมส่งผลกระทบถึงรุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

อย่างไรก็ตาม บทบาทของชุมชนในลุ่มน้ำสงครามที่สำคัญอีกด้านหนึ่งซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับความเปราะบางของแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง คือ การเคลื่อนไหวณรงค์เพื่อปกป้องแม่น้ำสงครามจากโครงการ พัฒนาที่อาจก่อผลกระทบต่อทรัพยากรและวิถีชีวิตชุมชน

เช่น โครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม ในช่วงปี พ.ศ.2538-2542 ชาวบ้านจาก 10 หมู่บ้าน ในนาม “ชมรมอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงคราม” ที่ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2538 ได้ร่วมกันรณรงค์เคลื่อนไหวแสดงจุดยืนของชุมชนเพื่อปกป้องแม่น้ำสงครามจากโครงการก่อสร้างเขื่อนน้ำสงคราม เนื่องจากผลกระทบสูงและไม่คุ้มทุน หลังจากนั้น ชมรมอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงคราม มีบทบาทต่อเนื่องในการร่วมกระบวนการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่างตลอดระยะเวลา 2 ปีที่จัดทำแผนฯ

แผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ที่เกิดขึ้นจากความเคลื่อนไหวของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 เรื่องการกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ท้องถิ่น โดยระบุไว้อย่างชัดเจนใน 2 มาตรา คือ

มาตรา 46 ระบุถึง “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ”

มาตรา 56 ระบุถึง “สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ”

กล่าวได้ว่า การจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ที่ดำเนินการมานี้ จึงถือได้ว่าเป็นมิติใหม่ของการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรของประเทศที่ชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น แทนที่จะจัดทำโดยข้าราชการหรือนักวิชาการในสถาบันการศึกษาเป็นผู้กำหนดขึ้นอย่างที่เคยปฏิบัติมา

3.2 กระบวนการจัดทำแผน

กระบวนการในการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ที่ดำเนินการจากความริเริ่มของชุมชน จึงเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน และเสนอแนวทางแก้ไขร่วมกันโดยแบ่งออกเป็น 6 ขั้นตอนคือ

1) การเปิดเวทีระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมในชุมชน

เป็นการเปิดเวทีชาวบ้านเพื่อสำรวจปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนและแนวทางในการแก้ไขปัญหา ใช้เวลา 6 เดือน จากเดือน เมษายน 2545 – กันยายน 2545

โดยได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและการจัดการทรัพยากรชุมชนในเขต อำเภอเชกา จังหวัดหนองคาย อำเภอคำตากล้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอศรีสงคราม อำเภอนาทม อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม รวม 30 ชุมชน ใน 6 อำเภอ 3 จังหวัด (เป็นชุมชนที่แบ่งตามการอยู่ร่วมกันมิใช่แบ่งตามเขตการปกครอง ได้แก่บ้านท่าเรือ บ้านท่าสำราญ บ้านดงตอกแป้น อำเภอเชกา จังหวัดหนองคาย บ้านปากโนด บ้านผาศักดิ์ บ้านท่างาม บ้านท่าสาวเอ้ บ้านนาถ่อน บ้านเพี้ย บ้านโพนก่อ อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร, บ้านดอนแดง บ้านท่ากอน บ้านท่าแร่ บ้านดงสาร บ้านหนองสามขา อากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร, บ้านปากยาม บ้านสามผง บ้านดงน้อย บ้านอ้วน บ้านยางงอย บ้านโพนก่อ บ้านท่าโขง บ้านโพนงาม บ้านนาคำ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม, บ้านท่าพันโฮง อำเภอนาทม จังหวัดนครพนม บ้านดง บ้านหาดกวน บ้านแก้วบัดโปง บ้านดอนตู บ้านนาเพี้ย อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม) รวมผู้เข้าร่วมประมาณ 1,500 คน

2) การสังเคราะห์ความคิดเห็นและกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

โดยการเชิญผู้นำจาก 30 ชุมชน ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มครู องค์กรท้องถิ่น จากชุมชนในพื้นที่ และนักวิชาการในท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้าร่วม เพื่อร่วมกันสังเคราะห์ปัญหา โดยได้จัดประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนกลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ในวันที่ 3-4 ตุลาคม 2545 ณ โรงแรมอิมพีเรียล จังหวัดสกลนคร มีผู้เข้าร่วมประชุมเวที ดังกล่าวประมาณ 200 คน

3) การศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

หลังจากได้แนวคิดอันเป็นวิสัยทัศน์ร่วมของชุมชนกลุ่มน้ำสงครามแล้ว การศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างเครือข่ายชุมชนกลุ่มน้ำสงคราม เพื่อจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำสงคราม จึงเป็นขั้นตอนต่อมา โดยการจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน เกี่ยวกับเครือข่ายชุมชนกับการจัดการลุ่มน้ำภาคเหนือ จังหวัดพะเยา น่าน และเชียงราย ขึ้นในระหว่างวันที่ 7-9 มกราคม 2546 โดยแต่ละชุมชนได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมเดินทางศึกษาดูงานทั้งสิ้น 50 คน

4)การจัดทำแผนปฏิบัติการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

เพื่อให้เกิดชุมชนนําร่องในการจัดทำแผนปฏิบัติการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม จึงมีการเลือกชุมชนจำนวน 9 ชุมชน ที่มีกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรมา แต่เดิมหรือกำลังมีความคิดริเริ่มจะทำกิจกรรมดังกล่าว ชุมชน นําร่องได้แก่

1)ชุมชนนําร่องเพื่อการศึกษาภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทามชุมชนและป่าทามวัฒนธรรม

- การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าทามทุ่งพันชัน บ้านดงสาร อำเภอกาฬสินธุ์ อำนาจ จังหวัดสกลนคร
- การก่อตั้งธนาคารพันธุ์ไม้ บ้านท่าแร่ อำเภอกาฬสินธุ์ อำนาจ จังหวัดสกลนคร
- การรักษาป่าวัฒนธรรม บ้านดอนตู อำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัดนครพนม และบ้านยางงอย อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครพนม
- การรักษาป่าสงวนชุมชน บ้านโพนก่อ บ้านนาคำ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครพนม

2)ชุมชนนําร่องเพื่อการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

- ชุมชนอนุรักษ์วังปลา บ้านดงสาร บ้านท่าแร่ อำเภอกาฬสินธุ์ อำนาจ จังหวัดสกลนคร บ้านปากยามและบ้านยางงอย อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครพนม
- ชุมชนอนุรักษ์กบเขียว บ้านท่าแกม บ้านท่าสาวเอ้ อำเภอดงหลวง จังหวัดสกลนคร
- ชุมชนอนุรักษ์วังหอย บ้านท่าโขง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครพนม

5)การพิจารณากร่างแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

เป็นขั้นตอนที่เป็นการนำประสบการณ์ทำงานร่วมกันของชุมชนลุ่มน้ำสงครามมา วิเคราะห์และยกกร่างแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม ครั้งแรก จัดขึ้นในวันที่ 29 สิงหาคม 2546 มีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คน หลังจากนั้นมีการจัดประชุมชมรมอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงครามเพื่อให้ความเห็นและปรับปรุงร่างแผนฯ ครั้งที่ 2 ในวันที่ 8-9 กุมภาพันธ์ และปรับปรุงร่างแผนฯ ครั้งที่ 3 ร่วมกับชุมชนเป็นกลุ่มหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกัน 4 เวที ในระหว่างวันที่ 16-19 กุมภาพันธ์ 2547 มีผู้เข้าร่วมจำนวน 30 ชุมชน ประมาณ 200 คน

6)การจัดเวทีสาธารณะนำเสนอแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

เป็นการนำเสนอแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ต่อสาธารณะ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อให้แผนฯ มีความสอดคล้องและเป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากที่สุด ในวันที่ 24 เมษายน 2547 ณ หอประชุมใหญ่สถาบันราชภัฏสกลนคร จังหวัดสกลนคร โดยมีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อนำเสนอแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง 2. เพื่อผลักดันให้แผนการจัดการลุ่มน้ำสงครามโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นส่วนหนึ่งของแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาลุ่มน้ำขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อผลในทางปฏิบัติต่อไป 3. เพื่อเผยแพร่แนวคิด และรูปธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำโดยการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมตามวัฒนธรรม ประเพณีปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่น โดยมีหน่วยงานที่ร่วมสนับสนุนในการจัดเวทีครั้งนี้คือ ชมรมอนุรักษ์พื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ สถาบันราชภัฏสกลนคร เครือข่ายสาขานโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(อวสส) ประชาสังคมสกลนคร เครือข่ายทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอีสาน เครือข่ายวิทยุชุมชนสกลนคร กลุ่มนิเวศวัฒนธรรมศึกษา และกลุ่มศิลปินลุ่มน้ำสงคราม

3.3 แผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

3.3.1.หลักการเหตุผล

พื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีสภาพธรรมชาติแบบ ป่าบุงป่าทาม หรือพื้นที่ราบน้ำท่วมถึงที่มีความอุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติครั้งใหญ่ในลุ่มน้ำสงครามเกิดขึ้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่นการสัมปทานป่าไม้ การเผาถ่าน การพัฒนาเทคโนโลยีการจับปลา และการส่งเสริมเกษตรอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดการบุกรุกพื้นที่บุงทามริมน้ำสงคราม จนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำเสื่อมโทรมอย่างหนัก ประกอบกับการใช้ทรัพยากรอย่างไร้ระเบียบแบบแผน ยิ่งสร้างความเสียหายต่อแหล่งน้ำ ป่าบุงป่าทาม และความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำซึ่งเป็นอาหารหลักที่คนในท้องถิ่นพึ่งพิง

การรวมตัวของชาวบ้านเพื่อรณรงค์คัดค้านโครงการเขื่อนน้ำสงครามเป็นจุดเริ่มต้นของการถกเถียงปัญหาและค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาคือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรโดยชุมชน ผลพวงสำคัญอีกประการหนึ่งคือทำให้มีการศึกษาอย่างจริงจังเกี่ยวกับเรื่องนิเวศลุ่มน้ำสงครามที่เชื่อมต่อกับลำน้ำโขง เช่นความสำคัญของพื้นที่ ป่าบุงป่าทาม อันเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาจากน้ำ

โขง ทำให้ลุ่มน้ำสงครามมีความหลากหลายของชนิดและจำนวนพันธุ์ปลาน้ำจืดที่สำคัญในภาคอีสานของไทย หรืองานศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชุมชนกับทรัพยากรในมิติทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

แผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นแผนที่เกิดขึ้นจากประชาชนท้องถิ่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ในการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปสู่ท้องถิ่น ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 ระบุว่าชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ พื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ มีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน และยังระบุถึง สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับการคุ้มครอง นอกจากนี้ กฎหมายรัฐธรรมนูญได้ระบุเรื่อง สิทธิชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ทำให้เห็นชัดเจนว่า ทิศทางก้าวต่อไปของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็คือ การสนับสนุนสิทธิและบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ต้นทุนชีวิตทั้งทางนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนมีความยั่งยืนอย่างแท้จริง

3.3.2.แนวคิดหลัก

เนื่องด้วยสภาพธรรมชาติที่มีลักษณะเฉพาะของลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง จึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกันในชุมชนท้องถิ่น ที่มี เกลือ นา และป่าบุงป่าทาม เป็นหัวใจสำคัญของพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชน โดยได้มีการพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยรวมทั้งที่ดิน น้ำ ป่าไม้ ประมงและแร่ธาตุ บนวิถีการผลิตของคนในท้องถิ่น หรือกล่าวอีกในหนึ่งว่า เป็นการจัดการทรัพยากรในระบบ "นิเวศวัฒนธรรม" ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เพื่อการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร เพื่อรักษาฐานทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงความหลากหลายของสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ต่อไป โดยชุมชนร่วมกันกำหนดข้อตกลงในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม อย่างสมดุลและยั่งยืน

3.3.3.วัตถุประสงค์ระยะยาว

1. ติดตามตรวจสอบโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสงคราม ที่อาจมีผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ และชุมชนท้องถิ่น
2. ค้นหาและพัฒนาความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำโดยรวมทั้งที่ดิน น้ำ ป่า ประมง และแร่ธาตุ (เกลือ ปลา นา ทาม) ตาม วัฒนธรรม จารีตประเพณี หรือข้อตกลงในแต่ละชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
3. ชุมชนท้องถิ่นร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยความรู้ท้องถิ่น และพัฒนาระบบการผลิตที่พอเพียงและเป็นมิตรต่อระบบนิเวศ โดยมีภาครัฐองค์กรเอกชนให้การสนับสนุน
4. พัฒนาความรู้ท้องถิ่นสืบสานสู่ลูกหลานเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

3.3.4.วัตถุประสงค์ระยะสั้น

1. เพิ่มความสามารถของชุมชน เพื่อร่วมกับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
2. ชุมชนมีส่วนร่วมค้นหาแนวทางป้องกันและแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ฟื้นฟูความหลากหลายของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์น้ำในลุ่มน้ำสงคราม
3. ชุมชนท้องถิ่นค้นหาพัฒนาระบบการผลิตแบบ “นาข้าว-นาปลา” ในระบบนิเวศที่ราบลุ่ม เพื่อความมั่นคงของแหล่งอาหารและเศรษฐกิจชุมชน

3.3.5.เป้าหมาย

1. ชุมชนกับองค์การบริหารส่วนตำบลร่วมมือกันฟื้นฟูสภาพป่าบุ่งป่าทาม ป่าวัฒนธรรมหรือป่าสาธารณประโยชน์ที่คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันเพื่อเป็นพื้นที่อนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์อย่างต่อเนื่อง
2. ชุมชนทุกชุมชนในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีการพัฒนารูปแบบการจัดการเขตอนุรักษ์วังปลา วังหอย กบเขียด ฯลฯ ตามข้อตกลงของแต่ละชุมชนและร่วมกันเป็นเครือข่ายแม่น้ำชุมชน

3.เกิดชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบลต้นแบบในการจัดการทรัพยากร โดยรวม ด้วยวัฒนธรรมการผลิต การพึ่งพิงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน

4.คนในชุมชนร่วมกันศึกษาและพัฒนารูปแบบการจัดการน้ำและที่ดิน ในพื้นที่ ชุมชนให้เหมาะสมและพอเพียงแก่การผลิตในชุมชน

3.3.6.แนวทางการจัดทำแผน

เพื่อผลสำเร็จในการนำแผนไปปฏิบัติจริง ได้กำหนดแนวทางในการจัดการ ทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามไว้ แนวทาง คือ แนวทางที่ 1) ร่วมกันค้นหาและพัฒนาความสามารถของ ชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดยรวมในพื้นที่ โดยวัฒนธรรมชุมชน แนวทางที่ 2) ช่วยกันเฝ้ารักษา อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำชุมชนเพื่อให้เหลือถึงลูกหลาน แนวทางที่ 3) สร้างเครือข่ายความ ร่วมมือในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรตลอดลำน้ำ แนวทางที่ 4) สร้างการเรียนรู้เพื่อการสืบสาน ความรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่สู่ลูกหลาน และแนวทางที่ 5) พัฒนาลักสูตรท้องถิ่นสืบสานความรู้ของคน ลุ่มน้ำ

แนวทางที่1) ร่วมกันค้นหาและพัฒนาความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยรวมในพื้นที่ โดยวัฒนธรรมชุมชน

วิธีการที่ 1: ชุมชนช่วยกันค้นหาปัญหาในชุมชนเป็นข้อมูลพื้นฐาน

ขั้นตอน : 1.ค้นหาปัญหาด้านทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่าไม้ และปลา (ประมง) ในชุมชน

วิธีการที่ 2: กำหนดเป้าหมายในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรชุมชน

ขั้นตอน : 1.ร่วมกันถกเถียงปัญหาด้านทรัพยากรภายในชุมชน
2.ร่วมกันกำหนดเป้าหมายในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรภายใน

ชุมชน

3.ร่วมกันพัฒนาความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดย รวมทั้งที่ดิน ป่าไม้ น้ำ แร่ธาตุ (เกลือ นา ปลา ทาม) โดยวัฒนธรรม ในแต่ละชุมชน

4.ชุมชนร่วมกันจัดทำแผนปฏิบัติการชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟู และ ใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

แนวทางที่2) ช่วยกันเฝ้ารักษาอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำชุมชนเพื่อให้เหลือถึง ลูกหลาน

วิธีการที่ 1: อนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า แร่ธาตุ และทรัพยากรประมง (เกลือ
นา ปลา ทาม)

ขั้นตอน : 1.ส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีอยู่ไม่ให้เสื่อมลง ด้วย
วัฒนธรรม

ความเชื่อ และกฎเกณฑ์ภายใต้ชุมชนที่มีสมาชิกของชุมชนร่วม
กำหนดและยอมรับร่วมกัน

2.ส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดทำเขตอนุรักษ์พื้นที่พันธุ์สัตว์น้ำ ป่าบุง
ป่าทาม ป่าวัฒนธรรม

3.ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กภายใน

ชุมชน

ระบบการใช้น้ำของชุมชน ภายใต้ข้อตกลงภายในชุมชน (โดยค่านึงว่า
การอนุรักษ์ต้องไม่สร้างความเดือดร้อนต่อการหาอยู่หากินของคน
ยากจน)

4.ประเมินผลการทำงานด้วยการอนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากร และบทเรียน
จากชุมชนต่างๆ เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการเรียนรู้ร่วมกัน

วิธีการที่ 2 : การคุ้มครองพื้นที่ลุ่มน้ำ

ขั้นตอน : 1.สร้างกระบวนการติดตามและตรวจสอบการเกิดมลภาวะจากโรงงาน
และพื้นที่เกษตรอุตสาหกรรม

2.ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพัฒนาข้อบัญญัติเพื่อควบคุม
และเฝ้าระวังมลภาวะในลุ่มน้ำอย่างเคร่งครัด

3.วิจัยและพัฒนาระบบบำบัดน้ำเสียในครัวเรือน และชุมชนขนาดใหญ่

วิธีการที่ 3 : พัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และทรัพยากรประมง

ขั้นตอน : 1.ส่งเสริมการจัดหาและรวบรวมพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ท้องถิ่นในรูปแบบ
ธนาคารพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ชุมชน

2.พัฒนาชุมชนต้นแบบในการอนุรักษ์พื้นที่ และใช้ประโยชน์ทรัพยากร
อย่างยั่งยืน

3.ส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์

4.ส่งเสริมการพัฒนาระบบการจัดการน้ำในพื้นที่เกษตร ระดับแปลง

นา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรรายย่อยในชุมชน
 5.ส่งเสริมและพัฒนากการแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเศรษฐกิจชุมชนแบบครบ
 วงจร

แนวทางที่ 3) สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรตลอดลำน้ำ

วิธีการที่ 1: พัฒนาความร่วมมือให้เป็นสัญญาประชาคมคนลุ่มน้ำสงครามในการ
 จัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชนสองฝั่งลำน้ำสงคราม

- ขั้นตอน:
- 1.สำรวจและพัฒนาความร่วมมือระหว่างชุมชน องค์กรชุมชนเพื่อสร้าง
 เครือข่ายแม่น้ำชุมชน
 - 2.สำรวจศักยภาพที่มีอยู่ของเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำ
 - 3.พัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และเครือข่ายชุมชน

วิธีการที่ 2: พัฒนาความสามารถและความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน
 ภายในเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำ

- ขั้นตอน:
- 1.พัฒนาเครือข่ายความร่วมมือในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรระหว่าง
 ชุมชนต่อชุมชน หน่วยงานของรัฐ ประชาสังคม องค์กรเอกชน ทั้งภาค
 การเมือง และชนบท เช่น สร้างเครือข่ายอนุรักษ์วังปลาตลอดลำน้ำ
 - 2.พัฒนาข้อตกลงในการพึงพิงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกันระหว่าง
 ชุมชนที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกัน
 - 3.พัฒนาแผนการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างชุมชนที่ใช้ประโยชน์
 ทรัพยากรร่วมกันในระดับองค์การบริหารส่วนตำบล

แนวทางที่ 4) สร้างการเรียนรู้เพื่อการสืบสานความรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่สู่ลูกหลาน

วิธีการที่ 1: สร้างขบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

- ขั้นตอน:
- 1.ส่งเสริมให้เกิดการศึกษาค้นคว้าความรู้ด้านทรัพยากรท้องถิ่น
 - 2.ให้ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนได้ถ่ายทอดความรู้ และพัฒนาวัฒนธรรมในการ
 อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรระดับท้องถิ่นลุ่มน้ำ
 - 3.พัฒนาสื่อในการรณรงค์เผยแพร่กิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรชุม
 ชนในรูปแบบที่หลากหลายและครอบคลุม เช่น วิทยุชุมชนคนลุ่มน้ำ
 สงคราม

แนวทางที่ 5) พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสืบสานความรู้ของคนลุ่มน้ำ

วิธีการที่1: จัดทำโครงการน้ำสงครามศึกษา

- ขั้นตอน: 1.สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นร่วมกับชุมชนจัดกระบวนการเพื่อ จัดทำโครงการลุ่มน้ำสงครามศึกษาเพื่อการเรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์นิเวศ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม ในชุมชนลุ่มน้ำสงคราม
- 2.รื้อฟื้นความรู้ของผู้เฒ่าผู้แก่ให้ลูกหลานได้เรียนรู้ ทั้งภายในครอบครัว และชุมชน
- 3.ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาความรู้ในชุมชนลุ่มน้ำสงครามโดยการ สร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

วิธีการที่2: สืบสานความรู้ท้องถิ่นอันเป็นภูมิปัญญาชุมชนลุ่มน้ำ

- ขั้นตอน: 1.สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นและชุมชนร่วมกันพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น
- 2.ส่งเสริมบทบาทการจัดการทรัพยากรร่วมกันของสถาบันชุมชน บ้าน วัด โรงเรียนเพื่อพัฒนาการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ความเชื่อและการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรภายในชุมชน

3.4 กรณีตัวอย่าง ชุมชนตัวอย่างการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

ด้วยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่างนี้มีทรัพยากรเป็นฐานยังชีพที่สำคัญของชุมชนซึ่งในแต่ละชุมชนก็มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามวิถีคิดของชุมชนและข้อตกลงร่วมกันของชุมชนนั้นๆ โดยการผสมผสานกลไกการปกครองท้องถิ่นเข้ากับจารีตประเพณีดั้งเดิม เช่น การใช้กลไกของคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือองค์การบริหารส่วนตำบลในการจัดการที่ตั้งอยู่บนข้อตกลงร่วมกันของชุมชน เช่น ระเบียบกฎเกณฑ์วังปลา, วังหอย, ป่าทามชุมชน เป็นต้น

3.4.1 การจัดการป่าวัฒนธรรม

สภาพป่าในพื้นที่มีป่าทามเป็นลักษณะเด่นของพื้นที่ราบลุ่ม ป่าทามเป็นส่วนหนึ่งถูกบุกเบิกเป็นที่ดินทำกิน ซึ่งมีทั้งที่เป็นเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ส่วนในบริเวณพื้นที่ดอนสูงพ้นจากน้ำท่วมมีสภาพเป็นป่าดง (ป่าดิบแล้ง) และป่าโคก (ป่าเต็งรัง) ที่ชุมชนมีการจัดการตามจารีตประเพณีในรูปของ “ป่าวัฒนธรรม”

บุญยงค์ เกศเทศ (มมป:51) ได้ให้ความหมายของป่าวัฒนธรรมไว้ว่า ป่าวัฒนธรรมเป็นป่าซึ่งชุมชนกำหนดเป็นปริณทลขึ้นตามความจำเป็นให้การดำรงชีพตามแบบอย่างจารีตประเพณีอีสาน จึงเป็นป่าที่อยู่ในบริเวณชุมชน มีพื้นที่ไม่มากนัก ซึ่งชาวบ้านจะได้พึ่งพาได้เต็มรูปแบบและมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป ตามสภาพที่เป็นจริงหรือตามประโยชน์ใช้สอย เช่น ป่าปู่ตา ป่าช้า ป่าท่าเลเลียงสัตว์ วัดป่า เป็นต้น ป่าวัฒนธรรมเกิดจากเงื่อนไขทางด้านความเชื่อของ

ชุมชน เมื่อเริ่มก่อตั้งชุมชนของชาวอีสาน มักจะเริ่มตั้งถิ่นฐานกันไม่ก็ครอบครัว เข้ามาบุกเบิกปลูกสร้างบ้านเรือนและบุกเบิกพื้นที่ทำไร่ทำนา และการกำหนดเขตป่าออกเป็น “ป่าปู่ตา” ซึ่งเป็นที่พำนักของของผีบรรพชน “ป่าช้า” เป็นที่ฝังหรือเผาผีและป่าที่ทำเลเลี้ยงสัตว์

ป่าปู่ตามักจะเป็นที่เนินสูง น้ำท่วมไม่ถึง เป็นป่าดงหนาที่บรรพบุรุษคนเฒ่าคนแก่มี การสร้างศาลไว้เป็นที่พักอาศัยของผีปู่ตา ในดอนปู่ตานี้จะใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมเพราะชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พิธีเลี้ยงผีปู่ตาจะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี คือ ในเดือน 3 เรียกว่า “เลี้ยงขึ้น” (เป็นการเลี้ยงเมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว) และในเดือน 6 เรียกว่า “เลี้ยงลง” (เป็นการเลี้ยงเมื่อเริ่มต้นการปักดำ) นอกจากนี้ยังเป็นที่ “ป่า” (บนบาน) หรือเสี่ยงทายต่างๆ ตามโอกาสสถานการณ์ และความเชื่อของแต่ละคน นอกจากนี้ดอนปู่ตายังเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการเก็บผลผลิตจากป่า เช่น เห็ด แมลง พืชสมุนไพร ฟืน เป็นต้น

ชาวบ้านมีความเชื่อ ศรัทธา ในเรื่องอำนาจผี บรรพชนทำให้การใช้ประโยชน์จาก ป่าดอนปู่ตาเป็นไปด้วยความเคารพยำเกรง เป็นต้นว่า จะไม่มีชาวบ้านคนใดเข้าไปตัดต้นไม้ หรือจับสัตว์น้ำ เพราะเชื่อว่าเป็นสัตว์เลี้ยงของผีปู่ตา หากผู้ใดฝ่าฝืนจะมีอันเป็นไป ข้อห้ามและข้อปฏิบัติดังกล่าวตกทอดมาจากบรรพบุรุษอีกทอดหนึ่ง หรืออาจกำหนดขึ้นใหม่จากมติของชุมชน หรือจำ (ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนของชาวบ้านในการติดต่อสื่อสารกับผีปู่ตา) กำหนดขึ้นเองเป็นต้นว่า

1. ห้ามผู้ใดยึดครองพื้นที่บริเวณดอนปู่ตา หรือห้ามจับจองทรัพยากรต่างๆ ในอาณาบริเวณดอนปู่ตา เพื่อเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวโดยเด็ดขาด
2. ห้ามจับสัตว์ทุกประเภทในบริเวณดอนปู่ตา ให้ถือว่าเป็นเขตอภัยทาน บ้างก็เชื่อว่าสัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ที่อาศัยอยู่ในบริเวณดอนปู่ตาคือบริวารของท่านห้ามผู้ใดล่าสัตว์เด็ดขาด
3. ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในดอนปู่ตา จนกว่าจะได้รับอนุญาตจากเจ้าหรือได้รับอนุญาตจากมติชาวบ้าน จึงสามารถเข้าไปตัดไม้มาใช้ประโยชน์ได้ ในบางพื้นที่มีเงื่อนไขว่า จะต้องปลูกต้นไม้ชดเชย 1 ต้น หรือมากกว่านั้นในกรณีที่ได้ตัดมา 1 ต้น
4. ห้ามแสดงกริยาและพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมต่อสถานที่ เช่น บัสสาวะ อุจจาระในเขตดอนปู่ตา
5. ห้ามประพาดดินในเชิงการมรณในดอนปู่ตา หรือมั่วสุมเสพของมีเงินเมา เพราะถือว่าไม่เจตนาไม่เคารพปู่ตา
6. ห้ามลบหลู่ และกล่าวจาโคที่สื่อเจตนาไม่เคารพปู่ตา

ด้วยข้อห้ามเหล่านี้ พื้นที่ดอนปู่ตาจึงมักเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีต้นไม้หนาแน่น มีสัตว์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ดอนปู่ตาจึงกลายเป็นวิธีบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนวิธีหนึ่ง

3.4.2.การจัดการป่าทามชุมชน

1) พื้นที่อนุรักษ์ป่าทาม “ทุ่งพันชัน” โดยชุมชนบ้านดงสาร

ป่าทาม “ทุ่งพันชัน” คือพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของบ้านดงสาร ตำบลโพรงาม อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี มีเนื้อที่ตามทะเบียนหนังสือสำคัญที่หลวง 4,625 ไร่ ถือเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในการหาอยู่หากินและไม่ใช้สอยของชาวบ้านดงสารและใกล้เคียง กรณีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับบริษัทเอกชนที่เข้าไปปลูกยูคาลิปตัสกลายเป็นข่าวทางหน้าหนังสือพิมพ์ และเป็นหมู่บ้านแรกที่ลุกขึ้นมาทวงสิทธิของชุมชนในพื้นที่สาธารณะประโยชน์

หลังจากที่ได้ทุ่งพันชันกลับคืนมาแล้ว ชาวบ้านพยายามดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าทามที่เหลืออยู่ เช่น การทำแนวกันไฟ แบ่งเขตพื้นที่ใช้สอย และพื้นที่อนุรักษ์ ด้วยข้อตกลงการใช้ประโยชน์ ดูแลรักษา ตลอดจนฟื้นฟูป่าทามทุ่งพันชันร่วมกันขึ้น โดยกำหนดให้พื้นที่ “ทุ่งพันชัน” ยาวตลอดริมแม่น้ำสงคราม ซึ่งป่าทามกำลังฟื้นตัว เป็นพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทามโดยชุมชนบ้านดงสาร นับตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา

ข้อตกลงร่วมกัน

1. กำหนดให้พื้นที่ “ทุ่งพันชัน” เป็นพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทามของบ้านดงสาร
2. ห้ามตัดไม้ยืนต้นที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือตัดทำลายพืชพันธุ์ไม้ด้วยเจตนาทำลายล้างทรัพยากรในพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทามของบ้านดงสาร ผู้ใดละเมิดข้อตกลงอันเป็นที่เคารพของชุมชนนี้ มีโทษปรับไม่เกิน 5,000 บาท
3. ห้ามทิ้งขยะ หรือสิ่งปฏิกูล อันทำความสกปรกน่ารังเกียจในเขตพื้นที่ อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทามของบ้านดงสาร

2) การจัดการพื้นที่ป่าทามบ้านศรีเวินชัย

บ้านศรีเวินชัย ตำบลสามผง อำเภอสว่างวีรกรรม จังหวัดนครพนม เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ป่าทามริมน้ำสงครามเป็นที่สาธารณะประโยชน์ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์และจัดการร่วมกัน ชาวบ้านศรีเวินชัยร่วมกันกำหนดกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์พื้นที่ดังกล่าวมากกว่า 30 ปีแล้ว กล่าวคือห้ามตัดต้นไม้ ยกเว้นเก็บฟืน หาหน่อไม้ เก็บผัก ฯลฯ

พื้นที่สาธารณะประโยชน์บ้านศรีเวินชัย ขึ้นทะเบียนหนังสือสำคัญที่หลวงเป็นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ ในราวปี 2510 มีเนื้อที่ 6,100 ไร่ ในฤดูน้ำหลากจะกลายเป็นพื้นที่ป่าทามกว้างใหญ่ผืนเดียวกัน แต่พอน้ำลดจะแยกจากกันเป็นทุ่ง และหนองน้ำต่างๆ กลายเป็นแหล่งหาอาหารที่สำคัญของชาวบ้านแถบนั้น

3.4.3 การจัดการเขตอนุรักษ์วังปลา

1) วังปลา “วังยาง” บ้านยางน้อย

จากการสอบถามชาวบ้านพบว่า มีความเห็นว่ามีกริเริ่มทำวังปลาอนุรักษ์มีอยู่ 2 ทาง คือ ทางวัดโดยเจ้าอาวาสโพธิ์ชัยบ้านยางน้อยปรึกษากับชาวบ้านขอให้เขตวังปลาหลังวัดเป็นเขตอุทยาน แต่ก็ยังมีการจับปลาเป็นประจำเฉพาะเป็นทำน้ำไถ่หมู่บ้านง่ายแก่การลงมาหาอยู่หากินของชาวบ้าน ต่อมาในปี 2531 ประมงอำเภอศรีสงคราม (นายรัตน์พงษ์ มาลีชัย) มีแนวคิดจัดให้มีเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำขึ้นในหมู่บ้านริมน้ำสงครามโดยส่งหนังสือไปยังผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน หลังจากนั้นผู้ใหญ่บ้านยางน้อยสมัยนั้น (นายคำเพื่อน หลวงปู่) ได้ประชุมกับชาวบ้าน เพื่อเสนอแนวคิดในการประกาศเขตรักษาพันธุ์ปลาในหมู่บ้าน

ชาวบ้านตกลงร่วมกันว่าให้กำหนดขอบเขตคือ 1,000 เมตร จากน้ำหลังวัดเป็นต้นไปเป็นเขตรักษาพันธุ์ปลา ห้ามจับปลาด้วยวิธีการทำลาย เช่น ชีตปลา ระเบิดปลา และเครื่องมือบางชนิด เช่น สะดุ้งใหญ่ ทุ้มมอง มอญกวาด ฯลฯ อนุญาตให้จับปลาด้วยเบ็ด แห หรือมองขนาดเล็กเท่านั้น ชาวบ้านทุกคนมีหน้าที่ตรวจลาดูแลร่วมกัน หากพบผู้ใดฝ่าฝืนจะมีการจับปรับกันเองในหมู่บ้าน ครั้งละไม่เกิน 500 บาท และถ้าหากความผิดซ้ำอีกครั้ง โทษปรับจะเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า

ในระยะ 1-4 ปีแรกที่ประกาศเขตวังปลาอนุรักษ์ ชาวบ้านได้ร่วมกันลงห่ม (เอากิ่งไม้ ขอนไม้ลง) เพื่อสร้างบ้านให้ปลาปีละหนึ่งครั้ง แต่ระยะหลังๆ นี้ไม่ได้ทำ เพราะเห็นว่าปลาชุกชุมแล้ว และการตัดไม้ลงห่มมากๆ ก็ทำให้ตลิ่งริมแม่น้ำพัง อย่างไรก็ตาม เครื่องมือบางชนิดที่ห้ามใช้ เช่น มอญกวาด จะได้รับการยกเว้นเมื่อมีงานส่วนรวมในหมู่บ้าน เช่น งานวัด งานโรงเรียน งานบุญคนตาย งานศพ บุญแจกข้าว เป็นต้น

หลังจากประชุมชาวบ้านและมีข้อตกลงต่างๆ ในการจัดการวังปลาแล้ว ก็ทำรายงานเสนอต่ออำเภอศรีสงคราม หลังจากนั้นอำเภอได้ส่งหนังสือเวียนเพื่อแจ้งให้ทราบโดยทั่วกันถึงกฎเกณฑ์ในการจัดการเขตรักษาพันธุ์ปลาในแต่ละชุมชนของอำเภอศรีสงคราม ในระยะแรกมีการจับปรับกันบ้าง แต่ภายหลังการละเมิดข้อตกลงน้อยลงจนแทบจะไม่มีให้เห็น เมื่อชาวบ้านเห็นว่าปลาเข้ามาอาศัยบริเวณวังปลา

บทที่ 4

บทสรุปและข้อเสนอแนะ



4.1.ปัจจัยที่ทำให้แผนภาคประชาชนประสบความสำเร็จ

4.1.1.กระบวนการมีส่วนร่วม

ในกระบวนการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง มีกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนฯตั้งแต่ขั้นต้นในการจัดทำ โดยเริ่มจากการระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นการเปิดเวทีชาวบ้านเพื่อสำรวจปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนและแนวทางในการแก้ไขปัญหา ซึ่งในขั้นตอนนี้ถือว่าการให้ชาวบ้านในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ของตนเองซึ่งเป็นการให้ชาวบ้านได้สะท้อนถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่เพื่อหาแนวทางแก้ไขร่วมกันต่อไป

นอกจากนี้ในขั้นตอนการสังเคราะห์ความคิดเห็นและกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน มีผู้นำชุมชน ซึ่งประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มครู องค์กรท้องถิ่น จากชุมชนในพื้นที่ และนักวิชาการในท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้าร่วม เพื่อร่วมกันสังเคราะห์ปัญหา เพื่อจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

จากกระบวนการมีส่วนร่วมของทั้งภาคประชาชน หน่วยงานราชการ ภาคประชาชน และองค์กรเอกชน ที่ร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ในการจัดทำแผน ทำให้แผนฯ ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสมกับการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

4.1.2.การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

หลังจากได้แนวคิดในการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามอันเป็นวิสัยทัศน์ร่วมของชุมชนลุ่มน้ำสงครามแล้ว การศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำสงคราม เพื่อจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงคราม โดยการจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน เกี่ยวกับเครือข่ายชุมชนกับการจัดการลุ่มน้ำภาคเหนือ จังหวัดพะเยา น่าน และเชียงราย ซึ่งเป็นการเสริมศักยภาพและความสามัคคีให้กับชุมชน และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนลุ่มน้ำด้วยกันเพื่อนำแบบอย่างที่ดีมาพัฒนาการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับลุ่มน้ำสงคราม

4.1.3.การใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสื่อสานสัมพันธ์เพื่อการอนุรักษ์

เพื่อให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง และมีแบบแผนในการดำเนินงาน จึงทำให้เกิดชุมชนนําร่องในการจัดทำแผนปฏิบัติการการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามขึ้นโดยมีกิจกรรมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากร และวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากร ยกตัวอย่าง เช่น ชุมชนนําร่องเพื่อการศึกษาภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าทามชุมชนและป่าทามวัฒนธรรม และชุมชนนําร่องเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำ เพื่อสื่อถึงแนวคิดและขยายเครือข่ายการดำเนินงานสู่ชุมชนใกล้เคียง

4.1.4 กระบวนการจัดทำแผนฯเชื่อมโยงการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรตลอดลุ่มน้ำ

กระบวนการจัดทำแผนฯที่มีความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำนั้น เป็นกิจกรรมที่รองรับการฟื้นฟูและอนุรักษ์ลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งในกระบวนการจัดทำแผนฯ ได้มีกระบวนการมีส่วนร่วมจากชุมชนที่อาศัยอยู่ตลอดลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง 3 จังหวัด คือ จังหวัดสกลนคร จังหวัดนครพนม และจังหวัดหนองคาย โดยมีชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนฯทั้งหมด 30 ชุมชน ที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง นั้นแสดงให้เห็นว่ามีการมองการอนุรักษ์ตลอดทั้งลุ่มน้ำ ไม่ได้เน้นที่จุดใดจุดหนึ่ง แต่ให้ความสำคัญตลอดทั้งลุ่มน้ำ

4.1.5.ความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับภาคีต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

การประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่างภายในพื้นที่กับหน่วยงานเอกชน องค์กรเอกชน หน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่น ภูมิภาค และส่วนกลาง โดยรวมทั้งกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่น โรงเรียน วัด กลุ่มสตรี ซึ่งเป็นการประสานความร่วมมือในการจัดทำแผนฯ ในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากร เหล่านี้ล้วนได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี จากหน่วยงานที่เข้าร่วม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการประสานงานของชุมชนกับภาคีที่เข้าร่วมได้เป็นอย่างดี ทำให้การดำเนินการจัดทำแผนฯสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

4.1.6.การเปิดรับกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาศึกษาและสนับสนุนการจัดทำแผน

ในขั้นตอนการจัดทำแผนมีหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม และเข้าร่วมในการสนับสนุนการจัดทำแผน ยกตัวอย่างเช่น กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ สถาบันราชภัฏสกลนคร เครือข่ายสาขานโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(แห่งสกลนคร) ประชาสังคมสกลนคร เครือข่ายทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอีสาน เครือข่ายวิทยุชุมชนสกลนคร และกลุ่มนิเวศวัฒนธรรมศึกษา หน่วยงานต่างๆ นี้เข้ามาและชาวลุ่มน้ำสงครามรับฟังความคิดเห็นของหลายๆ ฝ่าย ทั้งภายในและนอกชุมชน แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ถึงผลได้ผลเสียในเวทีของชุมชน

เอง ก่อนที่จะเลือกนำไปปฏิบัติด้วยวิธีการที่เหมาะสม นับเป็นกระบวนการที่ฉลาดลึกล้ำของชาว
ลุ่มน้ำสงคราม

4.1.7.การมีผู้นำที่ให้ความสำคัญในการอนุรักษ์

กระบวนการในการจัดทำแผนฯ จะไม่ประสบผลสำเร็จเลยหากผู้นำชุมชนในพื้นที่ไม่
ส่งเสริม และให้ความสำคัญ และมีวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งผู้นำเป็นที่เคารพ
ของชุมชน จึงเกิดความร่วมมือของชุมชนในทุกๆ หมู่เหล่า ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของ
ชุมชนลุ่มน้ำสงคราม

4.1.8.การมีวิสัยทัศน์ของประชาชน

การมีวิสัยทัศน์ของประชาชนในชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง มองการไกล คำนึงถึง
ผลประโยชน์ของท้องถิ่นโดยรวม และคุณภาพชีวิตของลูกหลานในอนาคต จึงให้ความร่วมมือในการ
อนุรักษ์ทรัพยากร เพื่อทรัพยากรธรรมชาติต่างๆจะยังคงอยู่ และได้ใช้ประโยชน์ถึงรุ่นลูกหลานต่อไป

4.1.9.การนำเสนอแผนฯ ต่อสาธารณชน

เป็นขั้นตอนสุดท้ายในกระบวนการจัดทำแผนฯ โดยการนำเสนอแผนการจัดการ
ทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ต่อสาธารณชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ
และเอกชน เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อให้แผนฯ มีความสอดคล้องและ
เป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากที่สุด ซึ่งในขั้นตอนนี้ถือว่ามีความสำคัญที่มีการนำเสนอแผนภาค
ประชาชนต่อสาธารณชนทำให้ทราบถึงความเป็นไปได้ในการนำแผนไปปฏิบัติ ข้อบกพร่องที่ควร
แก้ไข ปรับปรุง และนำข้อเสนอแนะต่างๆไปปรับปรุงแผนฯ เพื่อให้มีความสมบูรณ์ และมีความ
เป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากที่สุด

4.2 ข้อเสนอแนะ

การจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นแผน
ที่เกิดขึ้นโดยความต้องการของประชาชนในพื้นที่ที่ต้องการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นเอง ดังนั้นกระบวนการและขั้นตอนต่างๆควรที่จะเป็นแบบอย่าง
ให้กับท้องถิ่นอื่นๆที่ต้องการมีแผนในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง โดยในการจัดทำแผน
ควรที่จะยึดแนวทางปฏิบัติดังต่อไปนี้

- แผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นควรเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยครอบคลุมถึงประชาชนส่วนใหญ่ ประชาสังคม และองค์กรประชาชน นับเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นไปตามความต้องการและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ตลอดจนสอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่น
- ส่งเสริมพัฒนากิจกรรมของชุมชนให้มากขึ้น และควรเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับปัญหาของท้องถิ่น โดยเป็นกิจกรรมที่มุ่งพัฒนาประชาชนหรือกลุ่มแกนนำในชุมชนทั้งในด้านความคิด การเรียนรู้ และประสบการณ์ อันจะนำมาซึ่งความเข้มแข็งและความยั่งยืนของกลุ่มองค์กรชุมชนต่อไป
- ผู้นำในชุมชนให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง เพื่อประสานความร่วมมือของประชาชนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่อไป
- ประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่างภายในพื้นที่กับหน่วยงานราชการส่วนท้องถิ่น ภูมิภาค และส่วนกลาง โดยรวมทั้งกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่น โรงเรียน วัด กลุ่มสตรี เป็นต้น ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยน ศึกษาดูงานในพื้นที่ใกล้เคียงและต่างพื้นที่ เพื่อการเรียนรู้และขยายแนวคิดในการพัฒนากลุ่มและชุมชนท้องถิ่นของตนต่อไป
- ปลุกฝังและ/หรือถ่ายทอดแนวคิดให้กับกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ ในรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เพื่อสร้างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ และความร่วมมือเป็นหนึ่งเดียวในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตน
- ส่งเสริมภูมิปัญญา วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีอยู่ดั้งเดิมให้คงอยู่ต่อไป และถ่ายทอดภูมิปัญญาของท้องถิ่นให้ถึงรุ่นลูก หลาน เพื่อไม่ให้สูญสิ้นไป
- ใช้ประโยชน์ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างเต็มศักยภาพ ทั้งด้านบุคลากร ประเพณี และวัฒนธรรม ในการรวมจิตใจ ผนึกกำลังความสามัคคีของกลุ่มชุมชนเพื่อการพัฒนา ดูแล รักษา และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- ชุมชนในท้องถิ่นให้ความสำคัญกับการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรยั่งยืนตลอดไป ถึงรุ่นลูก หลาน อย่างไม่มีหมดสิ้นไป

4.3.การนำแผนภาคประชาชนไปสู่แผนระดับจังหวัด

4.3 1.กระบวนการแผนลุ่มน้ำสงครามเข้าสู่แผนการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม จังหวัด

จากกรอบแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน โดยสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 9 ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ จังหวัดอุดรธานี เลย หนองคาย สกลนคร และนครพนม และในส่วนกลยุทธ์เชิงพื้นที่ของแผนมีพื้นที่ลุ่มน้ำสงคราม เป็นส่วนหนึ่งในกรอบแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน โดยมีประเด็นสำคัญและกลยุทธ์ดังนี้

1)ด้านการบริหารจัดการ

- ขาดกลไกการบริหารและประสานงานในระดับภาคและในพื้นที่
- ขาดแผนการจัดการและระบบข้อมูลรวมทั้งขาดรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ชัดเจน
- การบังคับใช้กฎหมายเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังไม่มี

ประสิทธิภาพเพียงพอ

2) ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

- การบุกรุกที่ดินและพื้นที่ป่าไม้
- คุณภาพแหล่งน้ำเสื่อมโทรมและถูกรุกล้ำ ตื่นเขิน
- มีการลักลอบค้าสัตว์ป่า

3) ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมนุษย์

- ขาดความรู้ในการดูแลรักษา การบูรณะฟื้นฟูศิลปกรรม วัฒนธรรม
- กฎหมายผังเมือง ไม่สามารถปฏิบัติได้จริง
- การส่งเสริมการท่องเที่ยวเน้นที่มูลค่าทางเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางวัฒนธรรม
- ขาดแผนการพัฒนาพื้นที่ท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและศิลปกรรม วัฒนธรรม

4) ด้านการป้องกันและแก้ไขภาวะมลพิษ

- การรวบรวมและกำจัดมูลฝอยที่ไม่เหมาะสมและเพียงพอ

- ปัญหาคุณภาพ น้ำปนเปื้อนสารเคมีสารพิษจากการเกษตรและสิ่งสกปรกจากชุมชน

จากกรอบการจัดการแผนคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน และแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ทำให้จังหวัดสกลนครมีกรอบการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดตามแนวทางของแผนคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

จากแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มน้ำสงครามจะเห็นว่าการจัดทำแผนฯเป็นไปตาม วิสัยทัศน์ และวัตถุประสงค์การจัดทำแผนคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัด โดยการจัดทำแผนปฏิบัติการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ใช้หลักการพื้นที่-ภารกิจ-การมีส่วนร่วม (Area-Function-Participant:AFP) ดังนี้

- 1) ยึดพื้นที่เป็นหลักในการจัดทำแผนปฏิบัติการ
- 2) กำหนดภารกิจโดยประสานโครงการ/กิจกรรมที่เหมาะสม เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่
- 3) เน้นการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายทั้งภาคราชการ ภาคเอกชน และประชาชน

โดยการจัดทำแผนกลุ่มน้ำสงครามเป็นไปตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ในการกระจายอำนาจให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กรอบกับแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นแผนที่เกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ทำให้แผนของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นแผนหนึ่งในการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสกลนคร เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต่อไป

โดยในขั้นตอนการกาจัดทำแผนการจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัดของจังหวัดสกลนคร ได้มีการเปลี่ยนกระบวนการการจัดทำแผนตามแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ตั้งแต่ขั้นตอนการระดมความคิดเห็นในระดับชุมชน เพื่อทราบถึงปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแผนฯของภาครัฐได้ให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น เพื่อร่วมหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไป

จะเห็นได้ว่าแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเป็นแผนที่เกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชนในพื้นที่ การจัดทำแผนฯ นี้จึงถือได้ว่า

เป็นมิติใหม่ของการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรของประเทศที่ชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น แทนที่จะจัดทำโดยข้าราชการหรือนักวิชาการในสถาบันการศึกษา เป็นผู้กำหนดขึ้นอย่างที่เคยปฏิบัติกันมา และแผนฯ ดังกล่าวได้ขยายผลสู่การจัดการคุณภาพและสิ่งแวดล้อมของภาครัฐ ซึ่งสนับสนุนการจัดการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นโดยประชาชนในท้องถิ่นเอง ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนต่อไป

จากกระบวนการร่วมมือของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่างซึ่งเกิดจากปัจจัยต่างๆ ที่สนับสนุนของการดำเนินกิจกรรมร่วมกันในลักษณะเครือข่าย กระบวนการมีส่วนร่วม และการสนับสนุนจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จมาจนถึงปัจจุบัน และขยายผลสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอื่นต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน. รายงานหลัก การศึกษาทบทวนความเหมาะสม โครงการน้ำ
สงคราม. ดำเนินงานโดย บริษัท เอเชียน เอ็นจิเนียริง คอนสัลแตนท์ จำกัด, EPDC
International Limited, บริษัท ปัญญา คอนสัลแตนท์ จำกัด. กันยายน 2538.
- .-----สรุปแผนการพัฒนาโครงการลุ่มน้ำสงคราม. ดำเนินงานโดย บริษัท เอเชียน เอ็นจิเนียริง
คอนสัลแตนท์ จำกัด, EPDC International Limited, บริษัท ปัญญา คอนสัลแตนท์ จำกัด.
กันยายน 2538.
- กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน. เอกสารประกอบงานสัมมนา เรื่อง งานศึกษาและจัดทำแผน
ป้องกันแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการเก็บกักน้ำในตัวลำนํ้า โครงการน้ำสงคราม.
โรงแรมปรีณิพัลเลศ กรุงเทพมหานคร 9 กันยายน 2539.
- คณะกรรมการผู้ชำนาญการพิจารณารายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ด้านโครงการ
พัฒนาแหล่งน้ำ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. การสัมมนาเชิงวิชาการ เรื่องข้อ
คิดเห็นด้านวิชาการต่อโครงการน้ำสงคราม. 27 ตุลาคม 2536 ห้องประชุม กรมธนารักษ์
กระทรวงการคลัง
- โครงการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามมูล.ป่าทาม ป่าไทย: เอดิสัน เพรส โปรดักส์; จังหวัดสุรินทร์, 2544.
- โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. การสัมมนา เรื่อง ของดีศรีสงคราม สถาบันราชภัฏสกลนคร 23
มิถุนายน 2539
- .-----การสัมมนาเรื่อง โครงการพัฒนากับผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการเก็บกักน้ำในตัวลำนํ้า
โครงการน้ำสงคราม. จัดโดย กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน เสนองานศึกษาโดย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น ณ โรงแรมปรีณิพัลเลศ กรุงเทพมหานคร 9 กันยายน 2539.
- .-----การสัมมนาเรื่อง โครงการพัฒนากับผลกระทบสิ่งแวดล้อม: กรณีโครงการน้ำสงคราม.
จัดโดย ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ, โครงการทางเลือกเพื่อการ
พัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ, โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, มูลนิธิสืบนาคะเสถียร,
โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ภาคอีสาน, กป.อพช. ภาคอีสาน. ณ ห้อง
ประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 25 ธันวาคม 2540.
- .-----เอกสารไม่ตีพิมพ์ เรื่อง ประเด็นคำถามต่อโครงการน้ำสงคราม. ตุลาคม 2540.
- .-----เอกสารไม่ตีพิมพ์ เรื่อง ลำดับขั้นตอนและความเคลื่อนไหวโครงการลุ่มน้ำสงคราม. 2541

-----เอกสารการสัมมนาวิชาการ เรื่อง วิถีชาวประมง การอนุรักษ์และจัดการในลุ่มน้ำโขง

ตอนล่าง. โรงแรมสกลแกรนด์ พาเลซ จังหวัดสกลนคร 23 พฤศจิกายน 2541.

เครือข่ายนักวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง.นิเวศวิทยาและประวัติศาสตร์ป่าบุ่งป่าทามลุ่มน้ำ
สงครามตอนล่าง; 2548.

คำเพื่อน หลวงปู่.บ้านยางออย หมู่ 3 ตำบลศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม .

เด่น นิพันธ์.สำนักงานทรัพยากรน้ำจังหวัดสกลนคร.25 กุมภาพันธ์ 2548.

ธีรพงษ์ สิทธิโคตร.สำนักส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม.

วันที่ 22 มีนาคม 2548.

ประสิทธิ์ คุณรัตน์. ภูมิศาสตร์กายภาพภาคอีสาน.ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น,2530

พิสิทธิ์ หนูไทย. สำนักงานทรัพยากรน้ำจังหวัดสกลนคร. วันที่ 28 พฤษภาคม 2548.

ภาคภูมิ วิธานศิริวัฒน์ และคณะ. รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาผลผลิตเชิงเศรษฐกิจ สังคม
และระบบนิเวศน์ป่าชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศึกษาเฉพาะกรณีป่าทามทุ่งพันขัน
บ้านดงสาร ต.โพนงาม อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร;2540.

สัมมนาเสนอแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง
มหกรรมวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. 24 เมษายน 2547;สถาบันราชภัฏ
สกลนคร.

สำนักงบประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี. เอกสารงบประมาณ ฉบับที่ 4 รายละเอียดประกอบ
งบประมาณรายจ่าย ประจำปีงบประมาณ 2543 เล่มที่ 7 กระทรวงวิทยาศาสตร์
เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม 2543.

สำนักงานแห่งชาติ. การศึกษาความเหมาะสม และรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม
โครงการน้ำสงคราม. 2535.

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 9. แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน
พ.ศ.2441-2549; ตุลาคม 2546.

สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 10 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.แนวทางการจัดทำ
แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด;ประจำปีงบประมาณ 2549.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.โครงการสร้างสรรค์พลัง
แผ่นดิน.2546.

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสกลนคร. สรุปการสัมมนา เรื่อง คุณค่าลำนํ้าสงคราม เพื่อ
สร้างจิตสำนึกทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย, สถาบันราชภัฏสกลนคร 9-10
กันยายน 2538.

เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการยกร่างแผนการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนลุ่มนํ้า
สงครามตอนล่าง. กุมภาพันธ์ 2546.

เอกสารประกอบการเสวนาเรื่อง วิถีประมง การอนุรักษ์และจัดการในลุ่มนํ้าโขงตอนล่าง .
ณ โรงแรมสกลแกรนด์พาเลซ; วันที่ 23 พฤศจิกายน 2541.

ภาคผนวก

แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

1.1 ความเป็นมาของแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดเป็นกลไกที่สำคัญในการกระจายอำนาจการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมจากส่วนกลางไปสู่ภูมิภาค และท้องถิ่นภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ซึ่งกำหนดให้จังหวัดมีบทบาทในการประสานและจัดทำแผนปฏิบัติการฯ ระดับจังหวัดเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประสานเชื่อมโยงโครงการ กิจกรรมส่วนราชการ และทุกภาคที่เกี่ยวข้องในการป้องกัน ฟื้นฟู บำบัด และอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในระดับพื้นที่อย่างเป็นระบบและมีเอกภาพในการดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกันตามแนวทางที่กำหนดไว้ในแผนจัดการสิ่งแวดล้อมระดับชาติ โดยคำนึงถึงระดับความรุนแรงของปัญหาและเงื่อนไขต่างๆ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของจังหวัดต่างๆ

แผนปฏิบัติการฯ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการแปลงนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมสู่การปฏิบัติในระดับจังหวัด โดยจังหวัดที่ประสงค์จะจัดทำแผนปฏิบัติการฯ สามารถจัดทำแผนปฏิบัติการฯ เสนอต่อกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม (ในสมัยนั้น) เพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับสถานการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ โดยกระบวนการของแผนปฏิบัติการฯ ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2537 เป็นต้นมา

จากสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับผลการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มของความไม่ยั่งยืน ประกอบกับการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้มากขึ้น ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินงานส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับประเทศมีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาการด้านอื่นๆ ของประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549 ดังกล่าว จึงได้กำหนด วิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์ และเป้าหมาย ในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศ โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1.2 วิสัยทัศน์

ประเทศเป็นสังคมพัฒนาที่คำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปกับการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นฐานรากการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีและเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนดังนี้

- 1) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้รับการคุ้มครอง ป้องกัน ดูแลรักษา บำรุง ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์บนพื้นฐานการอนุรักษ์และเป็นไปตามมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม
- 2) การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมในลักษณะการบูรณาการ โดยส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในทุกส่วนของสังคม เป็นการผนึกกำลังเพื่อลดกระแสความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ของผู้มีส่วนได้เสีย เชื่อมโยงกลไกและกระบวนการในการจัดการ ทั้งในระดับชาติ ระดับจังหวัด และในระดับท้องถิ่นอย่างเหมาะสม เพื่อให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล
- 3) ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีในสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพ

1.3 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญต่อการเสริมสร้างศักยภาพของท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของทุกส่วนในสังคม รวมทั้งลดความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการดำเนินกิจการพัฒนา
- 2) เพื่อให้มีการอนุรักษ์ ป่าไม้ และบุรณะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

1.4 เป้าหมาย

- 1) ปฏิรูประบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพในการกำกับดูแล มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ รวมทั้งให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนป้องกันและเฝ้าระวังการก่อมลพิษ
- 2) อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และดำรงรักษาระบบนิเวศอย่างสมดุล
- 3) พัฒนาเมืองอย่างมีแบบแผนและสอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม รวมทั้งอนุรักษ์ คุ้มครอง และฟื้นฟูบูรณะสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว แหล่งธรรมชาติ และแหล่งศิลปกรรม
- 4) รักษาและฟื้นฟูคุณภาพน้ำของแม่น้ำสายหลักทุกสายให้สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพของประชาชนและอุตสาหกรรม และควบคุมคุณภาพอากาศของชุมชนเมืองให้อยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน รวมทั้งเพิ่มศักยภาพการรวบรวมและกำจัดของเสียอันตราย ขยะมูลฝอย และการใช้ประโยชน์จากของเสีย

1.5 หลักการสำคัญของการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

การจัดทำแผนปฏิบัติการฯ ใช้หลักการพื้นที่-ภารกิจ-การมีส่วนร่วม (Area-Function-Participant:AFP)

ดังนี้

- ยึดพื้นที่เป็นหลักในการจัดทำแผนปฏิบัติการ
- กำหนดภารกิจโดยประสานโครงการ/กิจกรรมที่เหมาะสม เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของพื้นที่
- เน้นการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน

การจัดทำโครงการภายใต้แผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมายึดกรอบแนวทางภายใต้แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2545-2549 ซึ่งมีกลุ่มแผนงานในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม 4 ด้าน ได้แก่

(1)กลุ่มโครงการบริหารจัดการ ดำเนินการโดยสร้างเครือข่ายและกลไกการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อม และพัฒนาศักยภาพและพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อม

(2)กลุ่มโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดำเนินการด้านการจัดทำระบบฐานข้อมูล พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ สร้างความตระหนักในการอนุรักษ์และจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรดิน ป่าไม้ น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพ

(3)กลุ่มโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ดำเนินการด้านการจัดการเมืองและชุมชน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและศิลปกรรมวัฒนธรรมและโบราณคดี

(4)กลุ่มโครงการป้องกันและแก้ไขภาวะมลพิษ ดำเนินการด้านการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน และการจัดให้มีระบบการจัดการจัดการมลพิษชุมชน รวมทั้งการปรับโครงสร้างองค์กรให้อำนาจในการประสานการจัดการมลพิษ

โดยให้ความสำคัญกับโครงการที่เป็นปัญหาเร่งด่วนก่อน ดำเนินการลักษณะครบวงจรครอบคลุมกิจกรรมทั้งในแง่การป้องกันและแก้ไขปัญหา ได้แก่ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน การเฝ้าระวังและป้องกัน การฟื้นฟูและบำบัดและการศึกษาวิจัยเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม

1.6 กระบวนการของแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

แผนปฏิบัติการฯ เป็นแผนงานที่เสนอจากท้องถิ่นเพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากส่วนกลาง ในการดำเนินการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม มีกระบวนการในขั้นตอนการจัดทำโครงการเพื่อเสนอขอรับการสนับสนุนงบประมาณ และการดำเนินโครงการที่รับอนุมัติงบประมาณ โดยจังหวัดเสนอแผนปฏิบัติการฯ เพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติพิจารณาให้ความเห็นชอบโครงการที่ได้รับการอนุมัติแล้วท้องถิ่นสามารถเบิกจ่ายงบประมาณมาใช้ดำเนินโครงการเองได้โดยมีสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคเป็นที่ปรึกษาด้านวิชาการ

1)การจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ระดับจังหวัด

ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 ได้กำหนดให้จังหวัดมีบทบาทหน้าที่ ในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมของจังหวัดเอง บทบาทหนึ่งคือ ให้มีการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการ คุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด จังหวัดที่ไม่ได้อยู่ในเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมหรือเขตควบคุมมลพิษ แต่ประสงค์จะดำเนินการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเขตจังหวัดของตน ผู้ว่าราชการ จังหวัดนั้น สามารถจัดทำ แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับ จังหวัด เสนอขอความเห็นชอบต่อคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเพื่อให้ความเห็นชอบแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด ซึ่งจะต้องมี ค่าขอจัดสรรเงินงบประมาณแผ่นดิน จึงให้สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมมีหน้าที่ในการรวบรวม และวิเคราะห์แผนปฏิบัติการ เพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในระดับจังหวัด เพื่อเสนอขอตั้งเป็นงบประมาณ ใช้จ่ายประจำปีของสำนักงานนโยบาย และแผนสิ่งแวดล้อมไว้เพื่อการนี้โดยเฉพาะ และอุดหนุนให้จังหวัดต่อไป

2)ขอบเขตของแผนงาน

เพื่อให้จังหวัดทุกจังหวัดสามารถริเริ่มและดำเนินการในเรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมๆได้อย่างครบถ้วนตามสภาพปัญหา และความจำเป็นของจังหวัดและเพื่อให้การอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้ระบบแผนพัฒนาจังหวัดเป็นไปอย่างต่อเนื่อง จึงวางขอบเขตของแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเรื่องที่สำคัญ 4 เรื่อง คือ

1. คุณภาพน้ำ
2. คุณภาพอากาศเสีย
3. กากของเสีย
4. วัตถุอันตราย

ในการจัดทำแผนปฏิบัติการฯ ดังกล่าวจะรวมไปถึงการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในด้านต่าง ๆ ได้แก่

- ทรัพยากรดินและการใช้ที่ดิน
- ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า
- ทรัพยากรประมงและชายฝั่งทะเล
- แหล่งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

จังหวัดแต่ละจังหวัดไม่จำเป็นที่จะต้องจัดทำแผนปฏิบัติฯ ให้ครอบคลุมทุกๆ เรื่องตามขอบเขตข้างต้น แต่ควรพิจารณาในเรื่องที่เป็นปัญหาและมีลำดับความสำคัญเร่งด่วนตามสภาพข้อเท็จจริงและเงื่อนไขของแต่ละจังหวัด โดยจัดทำในรูปแผนงาน/โครงการภายใต้แผนปฏิบัติการเป็น 4 แผนงานหรือกลุ่มโครงการ คือ

1. แผนงานสร้างจิตสำนึกและความตระหนัก
2. แผนงานเฝ้าระวังและป้องกัน
3. แผนงานบำบัดและฟื้นฟู
4. แผนงานศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติ

3)หน่วยดำเนินการ

หน่วยดำเนินการที่รับผิดชอบการดำเนินงานตามแผนฯ ประกอบด้วย 2 กลุ่ม คือ

1. ส่วนราชการระดับจังหวัด อำเภอ ในสังกัดกระทรวงที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - กระทรวงมหาดไทย
 - กระทรวงสาธารณสุข

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- กระทรวงอุตสาหกรรม
- กระทรวงศึกษาธิการ
- กระทรวงคมนาคม

2. หน่วยราชการส่วนท้องถิ่น

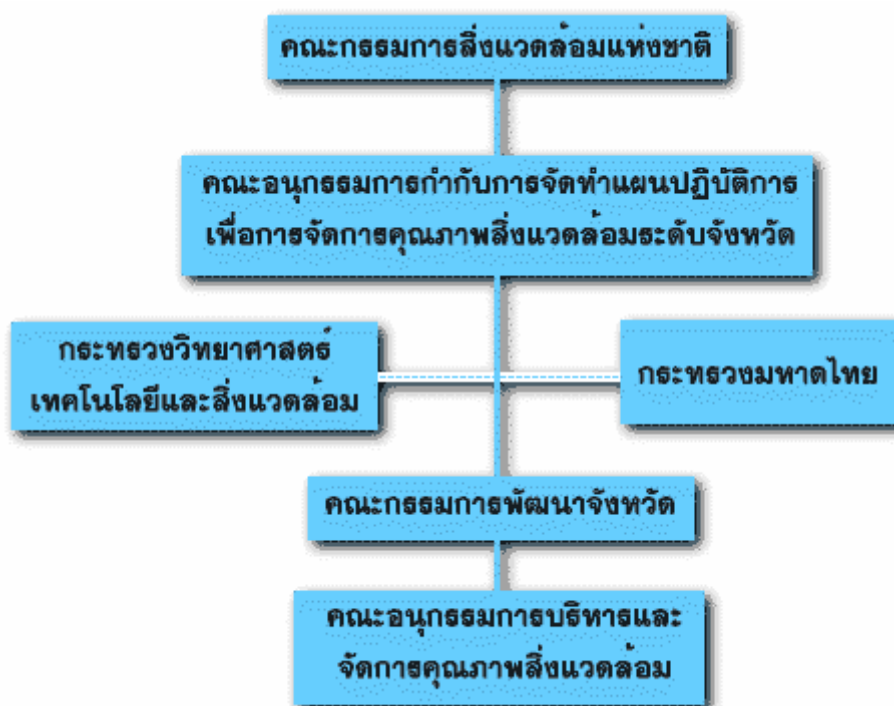
- เทศบาล
- องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบต.)
- องค์การบริหารส่วนตำบล (อบจ.จังหวัด)

4)แหล่งงบประมาณ

การสนับสนุนการดำเนินโครงการและกิจกรรมตามแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในระดับจังหวัดมีดังนี้

- งบประมาณแผ่นดินที่จัดสรรผ่านกระทรวง ทบวง กรม ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาดำเนินการในพื้นที่ตามปกติ
- งบประมาณซึ่งขอตั้งไว้ที่สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม เพื่อเสนอการดำเนินงานของจังหวัดโดยตรง ในการดำเนินโครงการและกิจกรรมที่ไม่ได้รับ การสนับสนุนจากงบประมาณ ปกติของกระทรวง ทบวง กรม หรือได้รับการสนับสนุนแต่ไม่เพียงพอเหมาะสมกับปัญหา
- กองทุนสิ่งแวดล้อม สำหรับอุดหนุนการดำเนินงานในพื้นที่เร่งด่วน ส่งผลกระทบรุนแรง ทั้งนี้ต้องมีงบประมาณสมทบจากท้องถิ่นส่วนหนึ่ง และเป็นการกู้ของกองทุน สิ่งแวดล้อม
- เงินรายได้ของท้องถิ่น หรือเงินอุดหนุนท้องถิ่นจากส่วนกลาง
- แหล่งเงินอื่นๆ เช่น เงินกู้ เงินช่วยเหลือจากมูลนิธิ หรือองค์กรระหว่างประเทศ

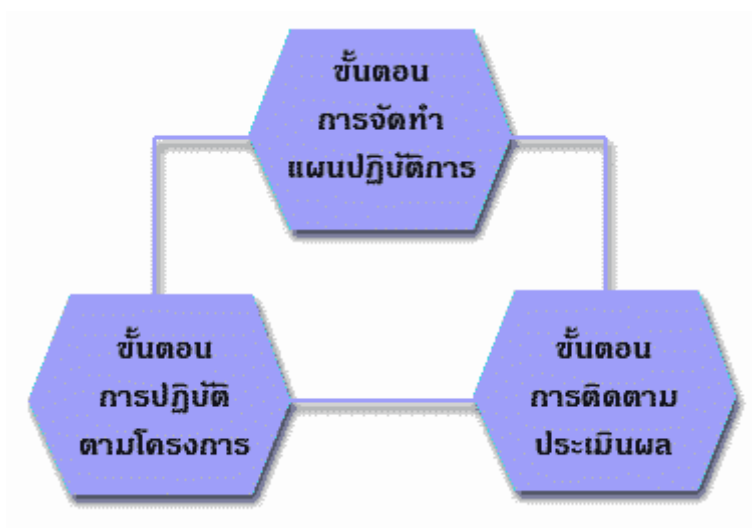
5)โครงสร้างองค์การบริหารการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด



6) กระบวนการของแผนปฏิบัติการฯ ระดับจังหวัด

ในกระบวนการของแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด มีขั้นตอนที่สำคัญ คือ

- ขั้นตอนการจัดทำแผนปฏิบัติการฯ
- ขั้นตอนการปฏิบัติตามโครงการ
- ขั้นตอนการติดตามประเมินผล



7) ขั้นตอนการจัดทำแผน

1. กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม แจ้งหนังสือให้จังหวัดจัดทำแผน ปฏิบัติการเพื่อ การจัดการ คุณภาพสิ่งแวดล้อมประจำปี และได้ประสานให้กระทรวงมหาดไทยทราบ

2 จังหวัดโดยคณะกรรมการบริหารและจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมจังหวัด กำหนดกรอบหรือ แนว ทางการจัดการ สิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด จากการประมวลปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ส่วนราชการ ต่างๆในจังหวัดเสนอมาหรือนำผลจากการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญการลงทุน เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของจังหวัดมาประกอบการจัดทำ(ในกรณีที่มีการศึกษาเสร็จสิ้นแล้ว)

3.คณะกรรมการพัฒนาจังหวัด พิจารณาให้ความเห็นชอบแนวทางการจัดการ สิ่งแวดล้อมพร้อมแจ้ง ให้ ส่วนราชการระดับจังหวัด อำเภอ และท้องถิ่นใช้เป็นแนวทาง การจัดทำแผนงาน/โครงการ

4.ส่วนราชการในระดับจังหวัด อำเภอ ท้องถิ่นจัดทำแผนงาน/โครงการให้สอดคล้อง กับแนวทางที่ กำหนด

5.สำนักงานจังหวัด รวบรวมและส่งแผนงาน/โครงการ ให้คณะกรรมการบริหารและ จัดการ คุณภาพ สิ่งแวดล้อม พิจารณากลับกรองเบื้องต้นเพื่อเสนอไปยังคณะกรรมการ พัฒนาจังหวัด

6.คณะกรรมการพัฒนาจังหวัดให้ความเห็นชอบแผนปฏิบัติการฯ และส่งแผนดังกล่าว ให้สำนัก งาน นโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและกระทรวงมหาดไทย

7.กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงมหาดไทย และสำนักงบประมาณ วิเคราะห์ และกลั่นกรองแผนปฏิบัติการเบื้องต้น เพื่อเสนอคณะกรรมการกำกับการจัดทำแผนปฏิบัติการฯ

8.คณะกรรมการกำกับการจัดทำแผนปฏิบัติการฯ พิจารณากลับกรองและให้ ความเห็นเพื่อเสนอ ต่อคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

9.คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พิจารณาให้ความเห็นชอบแผนปฏิบัติการฯ

10.สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะเสนอขอตั้งเป็นงบประมาณ รายจ่ายประจำปีของสำนักงานฯ เพื่อสนับสนุนแผนปฏิบัติการฯ

8) ขั้นตอนการปฏิบัติตามโครงการ

1.สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะแจ้งแผนงาน/โครงการ/วงเงิน เมื่อ พรบ. งบประมาณรายจ่าย ผ่านการพิจารณาจากสภาผู้แทนราษฎร

2.จังหวัดจัดทำรายละเอียดการใช้งบประมาณ โดยเฉพาะโครงการที่มีรายละเอียด งบประมาณ ไม่เพียงพอ แจ้งกลับไปยังสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3.สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขออนุมัติวงเงินไปยังสำนัก งบประมาณ

4.สำนักงบประมาณอนุมัติวงเงิน

5.สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แจ้งวงเงินไปยังจังหวัด

6.จังหวัดแจ้งหน่วยดำเนินการ

7.ส่วนราชการ/ราชการส่วนท้องถิ่น ดำเนินการตามแผนงาน/โครงการ/กิจกรรม ที่กำหนด

8.สำนักงานจังหวัดจะเป็นผู้เบิกงบประมาณแทนกัน โดยหน่วยดำเนินโครงการแต่ละ หน่วยจะเบิกผ่านสำนักงาน จังหวัด ซึ่งจะเบิกต่อสำนักคลังจังหวัดเป็นลำดับไป

9) ขั้นตอนการติดตามประเมินผล

1) ระดับจังหวัด

- หน่วยดำเนินการ รายงานแผนและผลการปฏิบัติงาน ปัญหา/อุปสรรค เมื่อได้ ดำเนินการไปแล้ว ระยะเวลาหนึ่ง ตามแบบฟอร์มที่กำหนด

- จังหวัด ประมวลผลการรายงานผลของหน่วยดำเนินการ แจ้งต่อสำนักงานนโยบาย และแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2) ระดับชาติ

- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ติดตามประเมินผลการดำเนินโครงการโดยประมวลจากจังหวัด เพื่อประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่างๆ และ เพื่อรายงานการติดตาม การใช้จ่ายภาครัฐ

1.7 องค์ประกอบของแผนปฏิบัติการคุณภาพสิ่งแวดล้อม

แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด มีองค์ประกอบซึ่ง สำคัญ ดังนี้

1. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมจังหวัด
2. วัตถุประสงค์ของแผนการ
3. เป้าหมายของแผน
4. แนวทางการแก้ไขปัญหา
5. แผนงานและโครงการ

1. สถานการณ์สิ่งแวดล้อมของจังหวัด

- ระบุปัญหาและสาเหตุของสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่ให้ชัดเจนในแต่ละประเภทของ ปัญหา สิ่งแวดล้อมหรือปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรแต่ละประเภท โดยแสดง ข้อมูลสถิติตัวเลขประกอบ บรรยายสภาพปัญหา แนวโน้มของปัญหา

- ระบุผลการดำเนินการแก้ไขปัญหา โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน พร้อมทั้งระบุ ให้ทราบว่าจะสามารถจัดการกับปัญหาได้เพียงใด รวมทั้งอุปสรรคในการดำเนินการ

2. วัตถุประสงค์ของแผน

กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของแผนในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรให้ชัดเจน และสอดคล้องกับ สถานการณ์สิ่งแวดล้อมของจังหวัด

3. เป้าหมายของแผน

กำหนดเป้าหมายของการดำเนินการจัดทำแผนปฏิบัติการฯ ว่าจะสามารถดำเนินการ แก้ไข

ปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือลดปัญหามลพิษที่เกิดขึ้นให้อยู่ในระดับที่ได้มาตรฐาน และจะไม่ก่อให้เกิดปัญหามลพิษแก่ชุมชน พร้อมทั้ง กำหนดช่วงระยะเวลา ที่ดำเนินการที่เหมาะสม

4. แนวทางการแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อม

ให้ระบุแนวทางแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อมเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยเป็นแนวทาง ที่สามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งสามารถปฏิบัติได้

5. แผนงานและโครงการ

แผนงานภายใต้แผนปฏิบัติการฯ ประกอบด้วย 4 แผนงาน

- แผนงานสร้างจิตสำนึกและความตระหนัก
- แผนงานเฝ้าระวังและป้องกัน
- แผนงานบำบัดและฟื้นฟู
- แผนงานศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติ

ในแต่ละแผนจะประกอบด้วยโครงการต่างๆ และโครงการควรมีลักษณะดังนี้

- แผนงานโครงการจะต้องสอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อมของจังหวัดและท้องถิ่น
- ประชาชนและองค์กรเอกชนมีส่วนร่วม และเป็นประโยชน์ต่อประชาชนโดยรวม
- แผนงานโครงการ ควรมีการจัดการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง
- แผนงานโครงการ ไม่ซ้ำซ้อน หรือได้รับงบประมาณจากแหล่งอื่น
- สำหรับแผนงาน/โครงการ ด้านการจัดการระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะมูลฝอย จะต้อง

ดำเนินการตาม ขั้นตอน คือ การศึกษาความเหมาะสมของโครงการ การจัดหา ที่ดิน การออกแบบรายละเอียดการก่อสร้าง และดำเนินการก่อสร้างตามลำดับ

ในการเสนอแผนงานและโครงการในแผนปฏิบัติการฯควรประกอบด้วยสาระที่สำคัญๆ

ดังนี้

- กำหนดชื่อโครงการให้สอดคล้องกับวิธีการแก้ปัญหา
- กำหนดหน่วยงานรับผิดชอบดำเนินการ
- กำหนดสถานที่ดำเนินการให้ชัดเจน รวมถึงการดำเนินการที่ครอบคลุม หลายพื้นที่
- กำหนดกิจกรรมและระยะเวลาดำเนินการ
- กำหนดรายละเอียดอื่นๆ ที่จำเป็นสำหรับโครงการ
- กำหนดที่มาของแหล่งงบประมาณ

วิธีปฏิบัติในการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมประจำปีของ

จังหวัด

การจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดประจำปีงบประมาณใดๆประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญ 3 ขั้นตอนที่เป็นแกนหลัก คือ

1. การจัดทำแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด
2. การจัดทำแผนงาน/โครงการ
3. การจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

1. การจัดทำแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด

1.1 วัตถุประสงค์

เพื่อให้คำแนะนำ ชี้แนะแก่ส่วนราชการในจังหวัดและราชการท้องถิ่น ในการจัดทำแผนงาน/โครงการ/กิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาของจังหวัดเพื่อจะได้ป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมให้ได้ผลดีมากที่สุด

1.2 ผู้รับผิดชอบดำเนินการ

คณะกรรมการการบริหารและจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมจังหวัดโดยการแต่งตั้งของคณะกรรมการพัฒนาจังหวัด (กพจังหวัด) เป็นผู้จัดทำร่างแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมของจังหวัดประจำปี เสนอให้ กพจังหวัด พิจารณาให้ความเห็นชอบและแจ้งให้ส่วนราชการและหน่วยการปกครองท้องถิ่นพิจารณาจัดทำแผนงาน/โครงการรองรับ

1.3 ระยะเวลาปฏิบัติ

มิถุนายน – กรกฎาคม ของทุกปี

1.4 ข้อมูลที่ใช้

- สภาพปัญหาต่างๆทางด้านสิ่งแวดล้อมภายในจังหวัด สถานการณ์ปัจจุบัน รวมทั้งแนวโน้มสภาพปัญหาในอนาคต เช่น แหล่งน้ำ ป่าไม้ ประมง คุณภาพน้ำ คุณภาพอากาศและเสียง ขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล สารอันตราย แหล่งธรรมชาติต่างๆ ฯลฯ
- ผลจากการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของจังหวัด
- นโยบายและแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศ
- ข้อมูล กชช 2 ค
- รายชื่อโครงการและงบประมาณประจำปีที่ผ่านมาที่จังหวัดได้รับอนุมัติให้ดำเนินการ

1.5 ขั้นตอนวิธีการปฏิบัติ

1.5.1 การทบทวนและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

คณะกรรมการการบริหารและจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดทำการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆที่ระบุในข้อ 1.4 ทั้งที่เป็นนโยบาย แผนงาน/โครงการ ผลการดำเนินโครงการและสภาพปัญหาต่างๆเพื่อกำหนด

- ประเด็นปัญหาสำคัญต่างๆของจังหวัดในแต่ละพื้นที่
- ลำดับความสำคัญของปัญหา
- หน่วยงานดำเนินการ

1.5.2 การจัดทำแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดประจำปี

คณะอนุกรรมการฯ นำปัญหาต่างๆที่ได้จัดลำดับไว้มาพิจารณากำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย กลยุทธ์และแนวทาง/มาตรการในการแก้ปัญหา รวมทั้งลักษณะ/ประเภทของโครงการภายใต้แต่ละแผนงาน

1.5.3 การเขียนแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดประจำปี

คณะอนุกรรมการฯ เขียนแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดประจำปีโดยระบุประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้ให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและควรยกตัวอย่าง (หากเป็นไปได้)

- สภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมภายในจังหวัด
- ผลการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมา
- นโยบายและแผนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของรัฐบาล
- วัตถุประสงค์ เป้าหมาย ยุทธศาสตร์การจัดการสิ่งแวดล้อมของจังหวัดประจำปี แนวทาง/มาตรการ และโครงการที่ควรพิจารณาจัดทำในการแก้ปัญหาต่างๆ ภายใต้แต่ละแผนงานตามขีดความสามารถของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- หลักเกณฑ์ทางเทคนิคและงบประมาณของโครงการประเภทต่างๆ
- คำแนะนำเกี่ยวกับลำดับความต่อเนื่องหรือความสัมพันธ์ระหว่างโครงการประเภทต่างๆในการแก้ปัญหาแต่ละเรื่องหรือหลายเรื่องในลักษณะผสมผสาน
- แบบฟอร์มการเสนอโครงการและคำอธิบายการกรอกแบบฟอร์ม

2. การจัดทำแผนงาน/โครงการ

2.1 วัตถุประสงค์

เพื่อกำหนดโครงการและกิจกรรมที่สามารถป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในด้านต่างๆของส่วนราชการในจังหวัดและราชการส่วนท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

2.2 ผู้รับผิดชอบ

ส่วนราชการระดับจังหวัด อำเภอ และหน่วยราชการส่วนท้องถิ่น

2.3 ระยะเวลาปฏิบัติการ

กรกฎาคม - สิงหาคม ของทุกปี

2.4 ข้อมูลที่ใช้

- แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดประจำปี
- สภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมแต่ละด้านในเขตพื้นที่ความรับผิดชอบ

- ข้อมูลเกี่ยวกับเทคนิควิธีการปฏิบัติเฉพาะเรื่องในการสร้างจิตสำนึกของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม การเฝ้าระวังป้องกัน และการบำบัดฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม
- ความพร้อม ความร่วมมือและการสนับสนุนของภาคธุรกิจและองค์กรประชาชนในเขตพื้นที่รับผิดชอบและจากภายนอก

2.5 ขั้นตอนปฏิบัติ

2.5.1 การทบทวนและกำหนดปัญหา

ส่วนราชการระดับจังหวัด อำเภอ และราชการส่วนท้องถิ่นนำปัญหาสิ่งแวดล้อมต่างๆที่อยู่ในความรับผิดชอบมาทบทวนและเลือกปัญหาที่จะทำการแก้ไขจากนั้นกำหนดความหมายหรือนิยามของปัญหาให้ชัดเจน กำหนดขอบเขตของปัญหาและระบุสาเหตุต่างๆ ของปัญหา

2.5.2 การกำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหา

นำปัญหาและสาเหตุนั้นๆมาพิจารณากำหนดแนวทางและวิธีการต่างๆ ในการแก้ไขปัญหาโดยรวมในรูปของกิจกรรม ทั้งนี้แนวทางกลยุทธ์การปฏิบัติหรือเทคนิควิธีที่ใช้อาจศึกษาจากโครงการ/กิจกรรมที่หน่วยงานเคยดำเนินการ คำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญหรือบริษัทที่ปรึกษาและวิธีการที่ภาคเอกชนและประชาชนใช้ปฏิบัติ

2.5.3 การเลือกโครงการ/กิจกรรม

พิจารณาเลือกโครงการ/กิจกรรม ที่สามารถป้องกันและ/หรือแก้ปัญหาเรื่องนั้นๆ ได้ดีที่สุด โดยพิจารณาประเมินความเป็นไปได้ของโครงการในทางปฏิบัติในพื้นที่ที่รับผิดชอบ ทั้งทางด้านเทคนิค งบประมาณการบริหารจัดการโครงการ การยอมรับและความร่วมมือจากภาคธุรกิจและประชาชน ผลกระทบทางเศรษฐกิจและธุรกิจ ตลอดจนวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ เช่น เรื่องป่าไม้ ควรพิจารณาว่ามีแผนอย่างไร หน่วยปฏิบัติงานคือหน่วยงานใดบ้าง มีโครงการใดบ้างที่ได้ดำเนินการไปแล้วและผลของการดำเนินงานเป็นอย่างไรบ้าง โครงการใดที่อยู่ระหว่างการดำเนินงานและควรมีการปรับปรุงให้ดีขึ้นอย่างไร โครงการใดที่ริเริ่มและบรรจุในแผนพัฒนาจังหวัดแต่ยังไม่ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ/วิชาการ

2.5.4 การเขียนโครงการ

เขียนรายละเอียดตามแบบเสนอโครงการโดยระบุให้ชัดเจนในประเด็นต่อไปนี้

- วัตถุประสงค์ของโครงการ
- สถานที่ดำเนินการ
- ปัจจัยที่จะส่งผลกระทบต่อความสำเร็จของโครงการ
- เป้าหมาย
- ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ
- กิจกรรม

- การประเมินผลและตัววัดความสำเร็จของโครงการ
- การบริหารโครงการ

1.8 การดำเนินงานที่ผ่านมา

1.ในระดับประเทศ มีคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติกำกับดูแลสิ่งแวดล้อมในระดับนโยบาย แต่การดูแลส่วนใหญ่ยังคงจำกัดอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐ ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 จะให้สิทธิและหน้าที่กับประชาชนมากขึ้น แต่กระบวนการที่ประชาชนจะเข้าถึงการดำเนินงานร่วมกับภาครัฐยังไม่ชัดเจน ดังนั้นภาคประชาชนจึงยังมีส่วนร่วมไม่มากเท่าที่ควรและในระดับภาคได้จัดตั้งสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคจำนวน 16 ภาค เพื่อทำหน้าที่ประสานการดำเนินงานด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 หากท้องที่ใดมีปัญหามลพิษรุนแรง คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมสามารถประกาศในราชกิจจานุเบกษากำหนดให้ท้องที่นั้นเป็นเขตควบคุมมลพิษได้และให้เจ้าพนักงานท้องถิ่น จัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อขจัดมลพิษและลดมลพิษ หรือหากพื้นที่ใดมีระบบนิเวศตามธรรมชาติที่อาจถูกทำลายก็สามารถประกาศเป็นเขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมได้

3.ในระดับชาติได้กำหนดกรอบของแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2545-2549 เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และในระดับจังหวัดให้มีการจัดทำแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดในพื้นที่สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคตั้งอยู่ ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนจังหวัดอื่นๆ ต่อไป

4.กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ได้ให้มีการสนับสนุนงบประมาณ ภายใต้แผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในแต่ละจังหวัด โดยแบ่งเป็น 4 แผนงาน หรือกลุ่มโครงการคือ โครงการฟื้นฟูและบำบัดสิ่งแวดล้อม โครงการเฝ้าระวังและป้องกัน โครงการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และโครงการศึกษาวิจัยสิ่งแวดล้อม